

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Kristel Petermann
EKSPERTIDE JA TAVAINIMESTE
SOTSIAALSED REPRESENTATSIOONID RAHAST JA KESKPANGAST
Magistritöö

Juhendaja: MSc Andu Rämmer

Tartu 2010

Sisukord

Sisukord.....	2
Abstract.....	4
1. Sissejuhatus	6
2. Teoreetilised lähtekohad.....	9
2.1. Sotsiaalsed representatsioonid	9
2.1.1. Sotsiaalsete representatsioonide sotsiaalsus, funktsioonid ja kujunemine	10
2.1.2. Tuum ja perifeersed elemendid	13
2.2. Ekspertteadmised versus tavateadmised	14
2.3. Tavateadmise kujunemine ja teisenemine	16
2.3.1. Ankurdamine ja objektiviseerimine.....	17
2.4. Sotsiaalsete representatsioonide empiiriline uurimine	19
3. Uurimismeetod ja valim	20
3.1. Meetod	20
3.2. Valim	21
3.3. Andmete analüüs.....	22
4. Tulemused ja arutlus.....	24
4. Ekspertide ja tavainimeste teadmised	24
4.1. Raha funktsioonid	24

4.2. Hind	29
4.3. Inflatsioon ja devalveerimine.....	32
4.4. Keskpang ja selle funktsioonid	35
4.5. Raharinglus	41
4.6. Käibel olevate Eesti kroonide hulk	46
4.7. Krooni kattevara	47
4.8. Valuutakomitee süsteem	48
4.9. Üleminek eurole.....	50
4.10. 'Oma raha' tähendus.....	56
4. Järeldused	59

Abstract

The research paper „Social representations of money and central bank among experts and general public“ deals with the representations of money and related topics among general public and specialists of finances. Since Estonia is about to adopt the Euro instead of the national currency, public awareness about monetary issues is of great importance at this moment and the public's interest for matters related to money, currency and finances in general could be expected to be at its peak.

The author of this paper has observed, however, that the general awareness about such matters is rather limited. Also, the media coverage of these issues isn't very well developed in Estonia. On one hand, the media feeds mostly on press releases of the Bank of Estonia, on the other hand, the journalists are mostly interested in the potential scandals related to financial matters. On the other aspects of the imminent monetary reform little light is shed by the media. The ideas formed among the public in the lack of adequate information have not been studied. Both the author's work experience in the Bank of Estonia and personal experiences from various private discussions lead to believe that such a study is necessary in order to understand how people perceive these issues and how their perception differs from that of specialists.

To achieve that goal, the method of qualitative interviews was chosen and a total of 11 persons were interviewed (5 senior employees of the Bank of Estonia and 6 people with no professional background in finances). Each interview touched first upon the general subject of money and central banks, then issues more specific to Estonia, and last the adoption of Euro. For analyzing and interpreting the answers of the interviewees, the social representations theory seemed a suitable theoretical basis.

The paper consists of three parts. The first gives the theoretical background, outlining the principles of the social representations theory. The second part describes the methodology. In the third, the results of the interviews are described and discussed.

In conclusion it has been established that the general public's representations of money and finances are the most different from the specialists' on the topics that are the least covered by the media. Among the specialists, the most homogeneous representations are those that concern notions with a clear scientific definition, such as 'price' or 'inflation'. Other topics that don't have clear and obvious definitions, such as functions of the central bank, generate more heterogeneous representations.

The general public's representations and their homogeneity are more influenced by the media, for example, their ideas about the sources of income of the Bank of Estonia are very homogeneous and very different from the ideas of the specialists. Also, people often see parallels between the substitution of the national currency by Euro and the previous monetary reform of 1992 by which the national currency replaced the Soviet rouble. Even though there are no scientific grounds for such parallelism, the social representations theory allows to explain it as anchorage in former experience that helps to face the unknown.

1. Sissejuhatus

Raha kui maksevahendi ajalugu ulatub kaugesse minevikku. Tänapäeval kasutame me kõik raha igapäevaselt, mõtlemata kuigi palju sellele, mis ta siis ikkagi tegelikult on või kas kaasinimesed teda samuti mõistavad nagu meie. Kui aga lähemalt uurida, siis selgub tihtipeale, et ka sellistest täiesti iseenesestmõistetavatest ja igapäevastest asjadest saavad inimesed erinevalt aru – ning et see võib ka arusaamatusi ning probleeme kaasa tuua.

Kõigi eluvaldkondadega – ka selliste argiste ja enesestmõistetavatega nagu raha – tegelevad tänapäevases ühiskonnas erinevad spetsialistid ning eksperdid, kes erinevad teistest inimestest kopsaka teadmispagasi poolest oma erialal. Seega tekib küsimus, kas see, mida arvavad ja teavad nendest valdkondadest tavalised inimesed, kellel puuduvad sügavamad erialateadmised, ja see, mida teavad eksperdid, langeb kokku, või mis aspektides ja kui palju need arvamused ja teadmised kokku langevad.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida sotsiaalseid representatsioone rahast ning sellest, kuidas raha erinevaid funktsioone ühiskonnas reguleeritakse. Töös analüüsitakse seda, mida ja kuidas räägivad eksperdid ja tavainimesed rahast, selle funktsioonidest ja keskpangast kui nende peamisest regulaatorist. Uurimisküsimuse valikul said määravaks asjaolud, et kuigi raha tähtsust meie kõigi elus ei saa kuidagi alahinnata, kajastatakse meedias raha ja keskpangaga seotud teemasid üsnagi üldiselt ning tihti lihtsustatult. Teisalt on nii meediat tarbides kui ka isikliku suhtluse tasandil tunda olnud nii teadmiste vähesust ja ühekülgust neis küsimustes kui ka laialt levinud väärarusaamasid. Selle põhjuseks võib ühest küljest pidada paljude inimeste kogemust ühtaegu nõukogulikust plaanimajandusest ja nüüdisaegsest turumajandusest ning teisest küljest seda, et koolis, kust inimene peaks saama algteadmised ühiskonna toimimisest, käsitletakse rahateemat üsna vähe; ka meediakajastuses napib analüütilisust.

Teema vastu tekkis mul huvi seoses isikliku töökogemusega Eesti Pangas, millega seoses on mul tulnud sageli arutada oma institutsiooni tegevuspõhimõtteid rahandusalaseid baasteadmisi

mitteomavate inimestega. Selle käigus olen märganud lahknevusi tavainimeste ja ekspertide arusaamades. Arutelud raha üle on ühiskonnas hoogustunud ka seoses eurole üleminekuga, mis sunnib inimesi mõtlema rahaga seotud küsimustele tavapärasest enam ja ka uudsetes aspektides.

Eesti kooliprogrammi kohaselt käsitletakse ühiskonnaõpetuse tundides nii majandussüsteemi, raha kui ka keskpanga rolli vaid põgusalt. Meediasse satuvad need teemad pigem kas Eesti Panga pressiteadete kaudu majanduse olukorrast või ajendatuna meedia kollasemaigulisest tähelepanust. Pigem kollasemaiguline on ajakirjanduse huvi ka Eesti Panga ja selle töötajate tegevuse suhtes, oluliselt vähem on keskpanga tegevust või rahasüsteemi toimimist süvitsi analüüsivaid käsitlusi. Nii kujunevad väheste rahandusalaste teadmistega inimeste arusaamad rahandusest nii omavaheliste vestuste käigus kui ka meedia vahendusel. Sellisest olukorrast lähtuvalt tekibki küsimus, kuidas inimesed mõistavad ja mõtestavad ühiskonnas igapäevaselt kasutatavat raha, tema ülesandeid, tähtsust ja rolli ühiskonnas.

Seega huvitasid mind raha sotsiaalsed representatsioonid – kuidas räägitakse erinevate rahandusalaste teadmistega gruppides igapäevaelus rahast kui argisest fenomenist, mille sügavama olemuse üle tavainimesed ilmselt siiski igapäevaelus sügavamalt ei mõtle, kuna tegemist on küll meedias sageli kajastatava, kuid tavainimesele sisuliselt kaugema temaatikaga. Käesolev töö ei tegele meedia- ega õppekavakriitikaga, vaid uurib, kuidas inimesed olukorras, kus süstemaatilist informatsiooni valdkonna kohta napib, konstrueerivad oma arusaamasid meie igapäevast elu puudutava raha ning selle funktsioonide kohta. Et lähemal ajal on ees oodata eurole üleminekut, on rahatemaatika põhjustanud palju erinevaid diskussioone kuna see puudutab iga Eesti elanikku. Seetõttu on väga aktuaalne uurida, missugused on praegused inimeste seas levinud arusaamad rahast olukorras, kus selle teema kohta peaks igapäevast piisavalt adekvaatset informatsiooni jõudma.

Lisaks sellele, mida inimesed rahast ja keskpangast üldse teavad, huvitas mind see, kuidas nad nendest asjadest mõtlevad ja räägivad. Siin on eriti selgelt võimalik eristada majandusteoreetilisi teaduslikke teadmisi ning praktilisema suunitlusega ekspertteadmisi, mida kannavad keskpanga töötajad, tavateadmistest, mille kandjateks on tavainimesed, kes antud valdkonnaga erialaselt ega igapäevaselt kokku ei puutu.

Käesolevas töös võrdlen ekspertide-praktikute ja tavainimeste representatsioone kahe kvalitatiivse valimiga läbi viidud intervjuude põhjal.

Ekspertide rühma moodustasid Eesti Panga osakonnajuhatajad ja kõrgemad spetsialistid erinevatest valdkondadest (5), nii ökonomisti kui ka juriidilise või avaliku halduse taustaga. Tavainimeste valimisse kuulus kuus Tartus elavat humanitaarse hariduse taustaga inimest alates bakalaureuseõppe tudengitest kuni doktorikraadiga õppejõuni, kes raha-, pangandus- või muude majandusteemadega igapäevaselt ega tööalaselt ei tegele ning on nendega kokku puutunud vaid juhuslikult ja põgusalt kooli ühiskonnaõpetuse, ajakirjanduslike käsitluste või isiklike vestluste ja igapäevaelu kogemuste raames. Erinevate rühmade representatsioonide uurimise toetamiseks on uuritavad rühmad taotluslikult homogeensed – nii samasse ühiskonnagruppi kuuluvate tavainimeste kui ka samas kohas töötavate ekspertide puhul võib eeldada arusaamade sarnasust.

Andmete kogumise meetodiks valisin osaliselt struktureeritud intervjuud, mis erinevalt formaliseeritud küsitlusest võimaldavad inimestel oma arusaamu ise sõnastada. Intervjueeritavad ei olnud küsitluseks spetsiaalselt valmistunud ning teadsid vaid üsna üldiselt, et juttu tuleb rahast, seega ei olnud neil võimalik intervjuu jaoks lisateadmisi omandada.

Käesolev töö koosneb kolmest osast. Töö esimene osa annab ülevaate sotsiaalsete representatsioonide teooria põhiseisukohtadest ja käsitleb inimeste arusaamade kujunemist, toimimist ja sotsiaalset olemust. Teine osa täpsustab uurimisküsimust, kirjeldab meetodit ja valimit ning põhjendab nende valikut. Töö kolmas osa analüüsib intervjuudes kõneldut, vaatleb erinevusi intervjueeritud gruppide teadmistes ning raha ja keskpanga teemadel kõnelemise viisides, ning kõrvutab intervjueeritute seisukohti majandusteoreetiliste teaduslike teadmistega.

2. Teoreetilised lähtekohad

Töös leiavad käsitlemist ekspertide ja tavainimeste arusaamad niisugustest üsna igapäevastest nähtustest, mille kohta on olemas ühtaegu nii keerukaid teaduslikke ja erialaseid mõistesüsteeme-kontseptsioone kui ka tavainimeste hulgas laialt levinud arusaamakogumeid. Raha toimimise reguleerimine ja muud keskpanga tegevused on spetsiifilised valdkonnad, millega tavainimene otseselt kokku ei puutu. Samas kujundab raha väga otseselt kõigi ühiskonnaliikmete elu, ning vastavate erialakontseptsioonide ja keskpanga tegevuse alased kujutlused jõuavad kooliõpetuse, ajakirjanduse jm kanalite kaudu mingil määral ja kujul ka paljude tavainimesteni. Seega sobivad uurimuse kontseptualiseerimiseks sotsiaalsete representatsioonide teooria alla paigutuvad lähenemisviisid, mis käsitlevad teadusliku ehk ekspertteadmise ja tavateadmise vahekordi ning ühiskonnas levinud arusaamade ehk sotsiaalsete representatsioonide kujunemist ja muutumist inimestevahelise sotsiaalse kommunikatsiooni käigus.

2.1. Sotsiaalsed representatsioonid

Lihtsustatult öeldes on sotsiaalsed representatsioonid inimestevahelise suhtlemise käigus kujunevad arusaamad mingitest ühiskonnas levivatest nähtustest, mis aitavad neid nähtusi seletada ja nimetada ning nendest kõneleda.

Sotsiaalsete representatsioonide teooriale pani aluse Serge Moscovici, uurides psühhoanalüüsi käsitusi Prantsusmaa avalikkuses 1950ndatel (Flick 1998). Selles teoorias on edasi arendatud Emile Durkheimi kollektiivsete representatsioonide käsitlust, erinedes neist eelkõige suunatusega (a) ühiskondlike **muutuste** ning (b) arusaamade ja praktikate **mitmekesisuse** uurimisele (samam).

Sotsiaalsete representatsioonide teooria kui teatav lähenemis- ja mõtestamisviis võimaldab mõtestada arusaamade, ettekujutuste, väärtuste, hoiakute, praktikate jms levimist, jaotumist ja ümberkombineerumist nii indiviididevahelisel, indiviidi ja rühma vahelisel kui ka

rühmadevahelisel tasandil ning otsida kommunikatsioonitõrgete põhjuseid eksplitsiitsete seisukohtade aluseks olevate kujutelmade/maailmade erinevusest (Kello 2009, vrd Wagner ja Hayes 2005).

Sotsiaalsete representatsioonide teoriaga seotud lähenemisviiside raames on sotsiaalseid representatsioone mõistetud ja määratletud mitmeti. Käesolevas töös lähtun määratlusest, mille kohaselt sotsiaalne representatsioon on argiteooria millegi kohta, tükike mingi rühma reaalsusest, mida võib uurida kui mingit teadmishaldkonda lihtsustavalt esitavate väidete kogumit. (Kello 2009, vrd Wagner ja Hayes 2005). Kuigi mõningates käsitlustes on ka teaduslikes representatsioonides nähtud (laiemas mõttes) sotsiaalsetele representatsioonidele omaseid jooni (Moscovici 1998, Wagner ja Hayes 2005), lähtub käesolev töö sotsiaalsete representatsioonide kitsamast, laialt levinud tavaarusaamadele osutavast määratlusest põhjusel, et töö empiiriliseks eesmärgiks on just tava- ja ekspertarusaamade võrdlus.

2.1.1. Sotsiaalsete representatsioonide sotsiaalsus, funktsioonid ja kujunemine

Sotsiaalsete representatsioonide kui uurijakontseptsiooni abil uurime me inimeste püüdeid mõista ümbritsevat maailma. Sotsiaalsed representatsioonid on interaktiivsed, jagatud mingi grupi poolt ja tekivad selle grupi omavahelises suhtluses. Niisiis on sotsiaalsed representatsioonid pigem dünaamilised kui staatilised struktuurid. *"...(representations) are specific phenomena which are related to a particular mode of understanding and of communicating – a mode which creates both reality and common sense."* (Moscovici 1984:19) Sotsiaalsete representatsioonide sotsiaalsus väljendub selles, et nad on midagi jagatud, nad kujunevad ja muutuvad pidevalt indiviidide või gruppide vahel toimuva interaktsiooni käigus. Lisaks käsitlevad nad sageli mingeid ühiskondlikke, sootsiumis ringlevaid nähtusi ning kolmandaks annavad nad võimaluse sellest nähtusest rääkida, andes nähtusele tähenduse. Sotsiaalne objekt (mis tahes mõiste või nähtus, millel on sotsiaalselt jagatud tähendus) tekibki sotsiaalse representeerimise kaudu. (Wagner ja Hayes 2005) *"I do not wish to imply that such representations don't correspond to something we call the outside world. I simply note that, where reality is concerned, these representations are all we have, that to which our perceptual, as well as our cognitive, systems are adjusted."* (Moscovici,1984:5)

Sotsiaalseid representatsioone tuleb seega näha kui moodust mõista maailma, sellega suhestuda – või maailma iseendaga suhestada – ja sellest teistega rääkida. Sotsiaalsete representatsioonide funktsiooniks on luua kord, mis võimaldab indiviididel oma materiaalses ja sotsiaalses maailmas orienteeruda ja seda hallata, võimaldada kooskonna liikmete kommunikatsiooni, varustades neid koodiga (a) sotsiaalse vahetuse ning (b) maailma erinevate aspektide nimetamiseks ja klassifitseerimiseks. Sotsiaalse representatsiooni komponendid kujunevad, toimivad ja säilivad otseses ja vahendatud interaktsioonis teiste inimestega ja on interaktsioonis olevate inimeste puhul mingil määral sarnased. See sarnasus – “jagatus” – on ühtaegu nende interaktsioonide eeldus ja tulemus. (Wagner ja Hayes 2005, Kello 2009)

Moscovici (1984) käsitluses on sotsiaalsed representatsioonid ühtaegu konventsionaliseerivad ja preskriptiivsed. Konventsionaliseerimine aitab asju, inimesi ja sündmusi, mida me kohtame, paigutada olemasolevatesse kategooriatesse, mis aitavad meil mõista, millega on tegu. Seega on meie maailmas olemas mingisugused kategooriad ja iga uus kogemus, mille me saame, paigutub neisse kategooriatesse, mis seeläbi aitavad meil seda kogemust määratleda ja tema üle otsustada. Representatsioonide osaks on ka need aja jooksul välja kujunenud tunnetuslikud struktuurid, mis kirjutavad meile ette, mil moel me asjadest mõtleme ja räägime. Seega mõjutavad ka minevikukogemused representatsioone üsna olulisel määral: *"The peculiar power and clarity of representations – that is of social representations – derives from the success with which they control the reality of today through that of yesterday and the continuity which this presupposes."* (Moscovici, 1984:10) Teisisõnu, kuna sotsiaalsed representatsioonid on seotud varem kujunenud kategooriatega ja kujunevad interaktsiooni käigus, siis on selles oluline roll mälul ja kogemusel. *"As a result, memory prevails over deduction, the past over the present, response over stimuli and images over 'reality'."* (Moscovici 1984:24)

Representatsioonid on mehhanism, mis aitab meil tuua kaugeid ja võõraid nähtuseid lähedale ja muuta need meie jaoks mõistetavaks. Mida enam on valmiskategooriaid ja -mõisteid, seda lihtsam on uusi nähtusi nendega seostada ja seda kergem on neid uusi nähtusi omaks võtta. Kuna inimesed elavad kollektiivis ja toimivad mingisuguses kultuurilises raamistikus, ei saa mõistmine tulla lihtsalt kontaktist välismaailmaga, vaid sotsiaalsest suhtlusest, mille käigus

mõisted vormuvad ja kinnituvad ning mida inividid ja grupid jagavad ja omavahel suhestavad. Üheks sotsiaalsete representatsioonide kujunemise viisiks on ka ekspertteadmise liikumine oma spetsiifilisest valdkonnast tavateadmiste hulka. (Wagner ja Hayes 2005)

Sotsiaalsed representatsioonid elavad oma elu ühiskonnas ringeldes ja omavahel suhestudes, nad tekivad läbi suhtluse, muutuvad suhtlemise käigus ja me tihtipeale ei teadvusta neid endale, nad on enesestmõistetavad. *"I would, even, go so far as to say that, the less we think about them, and the less we are aware of them, then the greater their influence becomes. This is so much the case that the collective mind transforms everything it touches."* (Moscovici 1984:13) Samal inividil võib olla ka erinevaid, vastuolulisi sama objekti representatsioone, mida ta aktiveerib vastavalt situatsioonile. Inimesed võivad, ent ei pruugi sellest representatsioonide mitmekesisusest või suisa vastuolulisusest ise teadlikud olla. Erinevad representatsioonid võivad aktiveeruda situatsioonispetsiifiliselt, „valikuliselt“, ilma et inimesed seda valikulisust ise tähelegi paneksid. (Wagner ja Hayes 2005, Kello 2009)

Tavaelus tekib inimestel vajadus oma olemasolevat representatsiooni teadvustada või seda muuta (või vastavat uut representatsiooni luua) aga siis, kui millestki (mis ei ole veel miski) ei saa nii-öelda mööda vaadata – tänapäeval seega seda laialdasemalt, mida esialgu tähelepanuköitvama ning seejärel vastuolulisena kestvama (et representatsioon nii-öelda kinnistuks) avaliku diskussiooniga on tegemist. Üks asjaolu, mis võib panna inimesi oma representatsioone endale teadvustama, on ka representatsioonide uurija küsimused. (Wagner ja Hayes 2005, Kello 2009)

Nii nagu sotsiaalset representatsiooni ei tuleks võtta kui “kogumit homogeenseid, staatilisi ja dekontekstualiseeritud ’ideid’, mis subjektile (või subjektide rühmal) antud teema kohta on” (Marková jt 2007:67), nõnda ei väljenda ka inivid vestluses *“some pre-established mental states, e.g. opinions, attitudes, beliefs, etc. Ideas circulate, are constructed and transformed in the dialogical process of the discussion, and their circulation is intertwined with the way in which the participants manage their relationships, negotiate their identities, are emotionally involved in the discussion, and use some discursive figures and rhetorical tools to construct their discourse and position themselves in the discussion”*. (samas)

2.1.2. Tuum ja perifeersed elemendid

Representatsiooni tuuma või keskme mõiste võttis Jean–Claude Abric (1984) kasutusele nende representatsiooni-komponentide tähistamiseks, mis annavad representatsioonile tervikuna (st kõigile selle komponentidele) tähenduse ja sidususe, st mis on representatsiooni komponentide struktuuris keskmeks ja kooshoidjaks, ning mis moodustavad representatsiooni kõige stabiilsema, kõige tõrksamini muutuva osa. (Wagner ja Hayes 2005; Marková 2003) Tuuma ümbritseb perifeerne osa, mis on muutuv ja aitab seeläbi võõraid nähtuseid tuuma külge ankurdata.

Tuuma loov funktsioon aitab tal luua tähendusi, korrastav funktsioon määrab ära tema suhte ja seose representatsiooni teiste osadega. Tuumal on kolm komponenti: (a) sümboliline väärtus, mida ei saa kahtluse alla seada ilma representatsiooni tähendust ohustamata; (b) assotsiatiivne väärtus, mis seob tuuma suure osaga representatsiooni osistest ja (c) ekspressiivne väärtus, mis on sagedasti sõnaliselt väljendatud representatsioonist rääkides. Tuum vastab väärtuste süsteemile, milles indiviid toimib. Tuuma ümber on koondunud perifeersed elemendid. "*Ils sont en relation directe avec lui, c'est-à-dire que leur présence, leur pondération, leur valeur et leur fonction sont déterminés par le noyau.*" (Abric, 1994:25)

Perifeersed elemendid moodustavad ühenduse tuuma ja konkreetse nähtuse vahel. Perifeersedel elementidel on Abric' (1994) käsitluses kolm tähtsat funktsiooni. Esiteks konkretiseeriv funktsioon, mis võimaldab reaalsuse ankurdamist ja muudab selle arusaadavaks ja edastatavaks; teiseks regulatiivne funktsioon, mis aitab representatsioonil adapteeruda konteksti muutumisega ja kolmandaks kaitsev funktsioon, mis kaitseb tuuma muutuste eest, olles ise representatsiooni muutuvaks osaks vastavalt uuele informatsioonile, uutele käsitlustele.

Tuum on seotud väärtuste ja normidega, sotsiaalne, sest see võimaldab grupi homogeensust, samas puudub sel otsene kontakt kontekstiga, milles representatsioon toimib. Perifeersed elemendid, seevastu, on tihedalt kontekstiga seotud ja individuaalsemad, *représentations sociales individualisées*. "*Ce système périphérique n'est donc pas un élément mineur de la représentation, il est au contraire fondamental puisque associé au système central il en permet l'ancrage dans la réalité.*" (Abric, 1994:28) Grupi homogeensus ei tulene mitte

liikmetevahelisest konsensusest, vaid sellest, et nende representatsioonid on kujunenud sama tuuma ümber.

2.2. Ekspertteadmine versus tavateadmine

Nagu eespool märgitud, lähtub käesolev töö niisugusest sotsiaalsete representatsioonide määratlusest, mis käsitleb neid laialt levinud tavaarusaamadena ning eristab sotsiaalseid representatsioone teaduslikest- ja ekspertteadmistest. Niisuguse määratluse puhul vastavad sotsiaalsed representatsioonid tavateadmis(t)ele – tavainimeste ehk mitte-ekspertide arusaamade kogumile ehk mõttemaailmale.

Moscovici kirjeldab kahte erinevat mõttemaailma, mille olemus on aja jooksul muutunud. Moscovici kirjeldab seda järgnevalt: „*the distinction [was] between a sacred sphere – worthy of respect and veneration and so kept quite apart from all purposeful, human, activities – and a profane sphere in which trivial, utilitarian activities were performed. [...] This distinction has now been abandoned. It has been replaced by another, more basic, distinction between consensual and reified universes.*“ (Moscovici 1984:20)

Konsensuslikus mõttemaailmas on ühiskond vabade ja võrdsete indiviidide kogum, kus igäihel on õigus rääkida grupi nimel ja kus kõik võivad omandada teadmisi ja kompetentse mis tahes elualal ja neist rääkimine vormibki nende tähendust ja võimaldab sellel teadmisel ühiskonnas levida. Teaduslikus mõttemaailmas võivad kaasa rääkida vaid vastava ala teadmisi omavad inimesed. Konsensuslik mõttemaailm koosneb sotsiaalsetest representatsioonidest: „*In the consensual universe, society is a visible, continuous creation, permeated with meaning and purpose, possessing a human voice, in accord with human existence and both acting and reacting like a human being.*“ Seevastu teaduslik maailm koosneb abstraktsetest ja universaalsetena mõistetud kontseptsioonidest – teadusliku käsitluse objektiks olevatest entiteetidest: „*In the reified universe, society is transformed into a system of solid, basic, unvarying entities, which are indifferent to individuality and lack identity*“ (Moscovici 1984:20).

Adrian Bangerteri (1995) käsitluses on konsensuslik mõttemaailm oma olemuselt igapäevane, tavateadmisel põhinev, väheformaliseeritud. Selles mõttemaailmas kasutavad definitsioonid

on laialivalguvad ja ajas muutuvad ning sõltuvad selle kandjast. Teaduslik mõttemaailm, seevastu, ei ole igapäevane, põhineb teaduslikel mõistetel. Definiitsioonid on kitsad, selgepiirilised ja ajas vähe muutuvad ning ei sõltu selle kandjast.

Kui konventsionaalne mõttemaailm koosneb tavateadmistest paljude valdkondade kohta, kus individid ja grupid on representatsioonide kaudu muutnud endale tuttavaks kõik ette tulevad nähtused, siis teaduslikust mõttemaailmast pärit ekspertteadmised erineb tihtipeale tuttavast mõistete süsteemist; sealt on pärit teadmised, mis ei mahu alati valmisolevatesse kategooriatesse ja mis tunduvad seetõttu võõrad ja arusaamatud. Kui sotsiaalsete representatsioonide eesmärgiks on muuta tundmatud asjad tuttavaks ja mahutada olemasolevatesse kategooriatesse, siis teadus, vastupidi, püüab leida tuttavates asjades tundmatut, püüdes tõestada võimalikena asju, mida siiani on peetud võimatuteks (Moscovici 1984).

Igapäevases maailmas aitavad toime tulla tavateadmised, mida me kasutame sageli ette tulevate nähtustega toime tulemiseks. Need on kasutatavad pikema juurdluseta ning "*common sense is our spontaneously available background knowledge. It is largely used without thinking, and is subject to our everyday practice.*" (Wagner and Hayes 2005:18)

Samas räägivad inimesed üksteisest sageli mööda põhjusel, et väidete eelduseks olevad ettekujutused väidete objekti kohta on päris erinevad, ilma et seda erinevust oleks argumenteeritud või eksplitseeritud. Representatsiooni mõiste annab võimaluse otsida tõrgete põhjuseid eksplitsiitsete seisukohtade aluseks olevate kujutelmade erinevuses (Kello 2009).

Mõisted ja nähtused, mis varem kuulusid vaid asjatundjate ja ekspertide sõnavarasse, on selle piirid ületanud ja lihtsustunud ning lõpuks saanud tavateadmise osaks. Kuna sotsiaalsete representatsioonide ülesanne on muuta tundmatu tuntuks, tuua kaugel lähedale, siis toimivad sotsiaalsed representatsioonid nii parasjagu ühiskonda mõjutavate nähtuste seletajatena kui ka teadusliku ja tavamaailma ühendajatena. Nähtus, mis oli ühiskonna (või mõne selle grupi) jaoks võõras, sest ta oli uus või ringelnud teaduslikus mõttemaailmas, saab igapäevase elu osaks, muutudes sotsiaalsete representatsioonide käigus tuntuks ja tavapäraseks. Pascal Moliner ja Maria Gutermann (2004) toovad välja asjaolu, et tavateadmised on pigem

deskriptiivse iseloomuga, kirjeldades võõrast nähtust ning mida tuttavamaks ja omasemaks nähtus saab, seda selgitavamaks muutuvad ka sellest kõnelemise viisid.

Seega on tavateadmisel ja ekspertteadmisel põhinevad maailmad omavahel põimunud. Samas on asjatundlikkus mingis küsimuses suhtes teise grupiga ning mingis valdkonnas ekspertteadmist omav grupp ei oma seda kindlasti mitte kõigis teistes valdkondades.

2.3. Tavateadmise kujunemine ja teisenemine

Tavateadmine hõlmab suurt hulka kujutemasid. Me omandame tavateadmised samal moel nagu me omandame keele. Teaduslike teadmiste levitamise käigus teadus laieneb ja tekitab uusi tavateadmisi. Neid tekib kõikjal, kus inimesed omavahel suhtlevad ja vahetavad olemasolevaid teadmisi mingi valdkonna kohta. Nimelt sellise sotsiaalse mõttevahetuse käigus tekkimine teeb selle ühise teadmise sotsiaalseks. "*the oddities of naive laymen's thought could be due, not to the biases of their reasoning, but to their erroneous social representations leading to conclusions which are incorrect from a scientific point of view.*" (Moscovici 2001:17)

Olgugi et tänapäeval on teaduslik informatsioon kättesaadav väga suurele osale inimestest, ei suuda nad seda mõista, sest neil puuduvad selleks vajalikud mõistestruktuurid. Igapäevaelu aga nõuab igapäevast tegutsemist ja seetõttu tuleb tegutseda vastavalt sellistele teadmistele, mis on kättesaadavad või mis kujutavad endast arusaadavat osa suuremast teadmistesüsteemist: „*the need to act and the complexity of situations shapes the processes of everyday thinking and, as a consequence, also the character of knowledge associated with it.*“ (Wagner 2007:6)

“The process by which individuals come to render new technologies or scientific achievements, intelligible is driven by inter-individual and mass-media communication, and results in milieu-specific imaginations that allow an acceptable level of understanding.

(Wagner 2007:11) Selle protsessi jagab Wagner kolmeks etapiks, millest esimeses peab uus nähtus saama sotsiaalselt relevantseks ja ohustama enesestmõistetavat maailmakäsitlust, teises etapis seotakse uus nähtus varem olemasolevate sotsiaalsete teadmistega, kasutades selleks metafoore, piltlikustamist, mille tulemusel tekib üks või mitu võrdlemisi laialdaselt jagatud

interpretatsiooni, mis kolmandas etapis võivad teha ruumi täpsematele teaduslikele arusaamadele.

2.3.1. Ankurdamine ja objekteerimine

Seoses teaduste laiemal levikuga suureneb ka selle informatsiooni hulk, mis liigub ekspertteadmise hulgast tavateadmise hulka. Selleks, et võõrana tunduv nähtus teiseks omaseks ja tuttavaks, toimivad kaks mehhanismi, ankurdamine ja objekteerimine.

Ankurdamine on protsess, mis toob võõra nähtuse meie kategooriate süsteemi, kõrvutades seda olemasoleva süsteemiga ning paigutab võimaluse korral nähtuse sellesse süsteemi. Seega kujutab ankurdamine endast klassifitseerimist ja nimetamist. (Moscovici 1984, Wagner jt 1999) Selleks, et midagi ette kujutada, et midagi taasesitada, et millestki rääkida, peame me olema võimelised seda nimetama ja kuidagi tuttavate nähtustega seostama. *"To categorise someone or something amounts to choosing a paradigm from those stored in our memory and establishing a positive or a negative relation with it."* (Moscovici 1984:31) Mingid üksikjuhtumid võivad sööbida meie mälu sedavõrd, et edaspidi võrdleme kõiki vähegi sarnaseid asju selle sissesööbinud prototüübiga. Nimetamisel on Moscovici väitel kolm tagajärge. Millegi või kellegi nimetamine toob kaasa vajaduse ka muude iseloomustavate omaduste järele, vaid nimetamisest ei piisa. Need iseloomustavad omadused võimaldavad jällegi kõne all olevat nähtust teistest eristada, lõpuks muutub see nähtus omaseks neile kõigile, kes jagavad sama konventsiooni.

Nimetamine ja kategoriseerimine mitte ainult ei aita meil tundmatuid nähtuseid tuttavateks teisendada, vaid annavad neile ka positiivse või negatiivse konnotatsiooni, mis vastava kategooriaga seostuvad. Nimede omistamisega tuleb kaasa ka suhtumine. Kategoriseerimise ja nimetamise eesmärgiks pole mitte lihtsalt nähtuste paigutamine klassidesse ja varustamine siltidega, vaid see aitab meil uusi nähtusi eelnenute valguses mõista ja anda meile juhiseid nendega suhestumiseks ning käitumiseks, samuti aitab see meil grupisisest asju sarnaselt mõista. *"In the end, that which was unidentified is given a social identity – the scientific concept becomes part of common speech and individuals or symptoms are no more than familiar technical and scientific terms."* (Moscovici 1984:35)

Kui ankurdamine on protsess, mille käigus võõras nähtus seotakse mõne olemasoleva mõiste või kategooriaga, siis objektiveerimisprotsessi käigus saab sellest võõrast oma, sellest saab uus objekt. Tuttavaks saanud nähtus saab ise osaks reaalsusest. "*The image of the concept ceases to be a sign and becomes a replica of reality, a simulacrum in the true sense of the word.*" (Moscovici 1984, lk 40) Tähistamisest saab tähistatav, kujutus millestki pole enam mõtteline konstruktsioon, vaid see saab reaalsuseks ja hakkab elama oma elu.

Seega – võõraste nähtuste omaksvõtmisel selleks, et neid saaks mõista ja neist saaks rääkida, toimivad kaks protsessi, ankurdamine ja objektiveerimine, kusjuures ankurdamine koosneb kahest poolest, kategoriseerimisest ja nimetamisest (sildistamisest). Kategoriseerimise käigus võrreldakse võõrast nähtust olemasolevate kategooriatega ja seotakse see neist kõige lähedasema külge, mille käigus omistatakse talle ka kõik selle kategooriaga seotud omadused. Nimetamise või sildistamise käigus kaotab võõras nähtus oma anonüümsuse, saab osaks igapäevaste mõistete struktuuris ning sellest on võimalik igapäevase vestluse käigus rääkida, vajamata spetsiifilist keelt. Objektiveerimise käigus saab sellest olemasoleva mõistete struktuuri abil seletatud võõrast nähtusest iseseisev sotsiaalne objekt. Nähtus saab endale tihtipeale ikoonilise ehk pildilise kuju ja me hakkame temasse suhtuma kui reaalses maailmas eksisteerivasse sotsiaalsesse objekt, mitte kui meie mõttekonstruktsiooni. Abstraktselt nähtusest saab kommunikatsiooni käigus jagatud konkreetne kujutelm. Wagner ja Hayes (2005) toovad selle kohta näite aatomitest, kus algselt füüsikakatses matemaatilise funktsiooni parameeter sai lihtsustamise käigus endale kuju kui "pallikujuline asi, mille ümber tiirlevad elektronid" ja see kujutlus on saanud osaks meie reaalsest maailmast (või sellest maailmast, mida me peame reaalseks maailmaks). Moscovici ise toob näiteid psühhoanalüütiku diivanist. Tihtipeale saavad need objektid ka pildilise väljenduse, teemaga haakuvaks näiteks on ka €, £ või \$ kui vaid vääringu tähistajast palju laiema tähendusväljaga märgid. Oluline on märkida, et mõlemad protsessid toimivad interaktsiooni käigus sotsiaalses grupis ja et mõlemad on seotud mineviku ja mäluga, ehk nähtustele ei omistata omadusi mitte nende olemusest tulenevalt, vaid vastavalt sellele, milliste olemasolevate nähtustega nad seotud on. Ja kõige selle eesmärgiks on püüda mõista maailma ja kujundada arvamusi maailma kohta.

2.4. Sotsiaalsete representatsioonide empiiriline uurimine

Sotsiaalsete representatsioonide empiirilise uurimise alguseks loetakse Moscovici (1976) uuringut psühhoanalüütiliste teadmiste levikust sõjajärgses prantsuse ühiskonnas.

Sotsiaalseid representatsioone on Eestis kõige rohkem uuritud empiirilisel. Näiteks Rämmer (1998) on käsitlenud eestlaste ettekujutusi ühiskonna kihistumisest, Sooväli (2000) on keskendunud eestlaste ettekujutustele rootslastest eesti ajalehtedes, Pajula (2007) on uurinud alaealiste noorte alkoholitarbimise pildilist representatsiooni, Adler (2008) on vaadelnud gümnaasiumiõpilaste arusaamu Euroopa Liidust. Sotsiaalsete representatsioonide retseptiooni küsimusi on käsitlenud Raudsepp (2005). Soospetsiifiliste sotsiaalsete representatsioonide esinemist Eesti ja Inglismaa kooliõpikute varjatud õppekavas on vaadelnud Richards (2002) ning Gaskell (Gaskell jt 2010) tööühm on võrrelnud Eurooplaste arusaamu loodusteaduste rakendustest.

3. Uurimismeetod ja valim

Kuna käesolev töö uurib sotsiaalseid representatsioone ehk seda, kuidas inividid maailma – antud juhul raha ja keskpanga – mõistavad, oli paslik valida sotsiaalsete representatsioonide uurimisel laialdaselt kasutatav kvalitatiivne uurimisviis.

Täpsemalt oli uurimisobjektiks kahe grupi, ekspertide ja tavainimeste, sotsiaalsed representatsioonid rahast, keskpangast ja nendega seotud teemadest. Eesmärgiks oli uurida seda, kuidas nendega kahe grupi arusaamad selle teemaga seotud nähtustest rääkides kokku langevad ja milles erinevad.

3.1. Meetod

Töös on kasutatud intervjuusid, mille eelis ankeetküsitluse ees sotsiaalseid representatsioone uurides on paindlikkus ja võimalus vestlust suunata ja vastuseid täpsustada, sest eesmärk on mõista, kuidas erinevad grupid mingit nähtust mõistavad – intervjuu võimaldab uurida käsitletava fenomeni tähendust, tähenduse struktuuri ja inimeste sotsiaalseid kogemusi antud fenomeniga seoses. Teisisõnu, huviobjektiks polnud mitte keerukas inimkäitumine ega intervjuueeritavate sisemaailma põhjalik tundmaõppimine, vaid nende teadmised ja arusaamad konkreetsest igapäevasest fenomenist. "tähtis [on] selgitada, millised on kultuuriliselt ja individuaalselt õpitud viisid maailma mõista ja end maailmaga suhestada." (Laherand 2008: 146).

Tegemist oli eksperdiintervjuudega, kuna oluline polnud mitte intervjuueeritavate tervikliku maailmapildi käsitlemine, vaid nende kui mingi valdkonna, antud juhul rahanduse ja keskpanga, alal ekspertteadmine.

Intervjuud olid osaliselt struktureeritud, ette oli valmistatud intervjuu plaan (Lisa 1) läbitavate teemadega ja kontrollküsimustega, kuid intervjuu käigus tekkis lisaküsimusi ja muutus käsitletavate teemade järjekord.

Intervjuukava koosnes tinglikult kolmest osast. Esimene osa käsitles raha ja keskpangandust üldiselt, teine pühendus enam Eesti-spetsiifilistele küsimustele ning kolmas tegeles euro võimaliku kasutuselevõtiga seotud küsimustega.

Intervjuu esimene plokk sisaldas seega üldisi majandusteoreetilisi küsimusi nagu raha olemus, rahavaba ühiskonna võimalikkus, inflatsioon ja devalveerimine, keskpanga olemus ja võimalus majandust mõjutada. Teise ploki Eesti-spetsiifilisemad teemad hõlmasid Eesti krooni ringlust, krooni kattevara ja valuutakomitee süsteemi ning käibel olevate Eesti kroonide hulka. Lõpetuseks, arvestades hetkel ühiskonna jaoks tähtsaid teemasid, leidis käsitlemist ka eurole üleminek, selle põhjused ja tehnilised üksikasjad ning euro kasutuselevõtu võimalik mõju nii tavainimesele, keskpangale kui ka riigile tervikuna. Intervjuu küsimustega uurisin nii laiemaid ja üldisemaid teadmisi rahandusvaldkonna kohta, kui ka teemaspetsiifilisemaid mõisteid ja kontseptsioone

Kuna inimeste arusaamad on erineval määral eksplitsiitsed (erineval määral “valmis”) ning nende sõnastamine ja kujunemine toimubki dialoogiliselt ja situatiivselt (Wagner ja Hayes 2005), huvitas mind ka see, kuidas inimesed mõtisklesid selliste nähtuste üle, mille kohta nad esimese hooga väitsid mitte midagi teadvat. Teisisõnu, huvi ei pakkunud mitte üksnes n-ö valmisdefinitsioonid, kergesti aktualiseeritavad teadmised, vaid ka see, kuidas inimesed kirjeldavad nähtusi, mille kohta nende arusaamad (teadmised) on vähem välja kujunenud – kuidas mõtiskletakse keeruliste, erineval määral tuntud kontseptsioonide, näiteks valuutakomitee süsteemi või krooni kattevara üle, ning kuivõrd erinev ekspertsus mõjutab nähtusest kõnelemise abstraktsioonitaset, metafooride kasutamist, kas mõistete seletamist või kirjeldamist.

3.2. Valim

Valimi moodustasid 11 intervjuueeritavat, kes jagunesid kahte gruppi. Kuna uurimisküsimuseks on tavateadmise ja ekspertteadmise erinevuste leidmine, siis on ekspertteadmise esindajateks Eesti Panga töötajad (5). Tavainimeste valimisse kuulus kuus Tartus elavat humanitaarse hariduse taustaga inimest. Ekspertide hulgas on spetsialistid rahapoliitika, maksesüsteemide ja finantsjärelevalve ning statistika alalt. Tavateadmiste esindajate puhul oli oluline nende mitteseotus majandushariduse või pangandusega, kuid

tähtis nende sarnane taust. Osa intervjueeritavaid (3), olid bakalaureuseõppe üliõpilased, seega olid nad alles hiljuti lõpetanud gümnaasiumi, kust inimene peaks muuhulgas kaasa saama eluks vajalikud teadmised ühiskonna ja selle erinevate institutsioonide toimimisest. Et esmatähtis polnud võimalikult erinevate käsitluste dokumenteerimine, vaid gruppidevaheliste erinevuste mõistmine, oli oluline grupi toimimine sarnases infoväljas.

Intervjueeritavad on tulemusi esitades kodeeritud järgnevalt:

Tavainimene tl – mees, doktorikraadiga õppejõud

Tavainimene mk – naine, doktorant

Tavainimene kk – naine, doktorant

Tavainimene me – naine, kolmanda aasta üliõpilane

Tavainimene rv – naine, teise aasta üliõpilane

Tavainimene tj – naine, teise aasta üliõpilane

Ekspert ük – mees, osakonnajuhataja

Ekspert mn – mees, osakonnajuhataja

Ekspert jt – mees, osakonnajuhataja

Ekspert kk – naine, osakonnajuhataja

Ekspert va – mees, vanemspetsialist

Intervjuud toimusid aprillis 2010. Vestlused olid väga eripalgelised ning kulgesid sõbralikus õhkkonnas. Kõige üldisemalt kirjeldades võib öelda, et kui keskpankurid täpsustasid küsimusi üle, pärides, kas silmas on peetud seda või teist nüanssi, siis tavainimesed tunnistasid paljude küsimuste kohta, et pole varem selliste asjade peale mõelnud või ei tea neist eriti midagi, kuid esitasid hulgaliselt küsimusi selle kohta, kuidas asjad siis tegelikult on, mistõttu ilmselt omandasid ka intervjuu käigus valdkonna kohta teadmisi.

3.3. Andmete analüüs

Kõik intervjuud helisalvestasin ning transkribeerisin sõna-sõnalt.

Analüüsi esimeses etapis vaatlesin, millistest aspektides üks või teine grupp mingist raha ja keskpangaga seotud nähtusest kirjeldades rääkis (tavainimeste puhul – mida osati rääkida, ekspertide puhul – mida peeti vajalikuks mainida), ning seejärel võrdlesin tekkinud

representatsioone teadusliku käsitlusega. Seeläbi sai selgeks, kui suures osas teadmised kattuvad, milles erinevad, millistel aspektidel nähtusest on rõhuasetused ning kas grupi jagatud teadmine katab kogu teadusliku definitsiooni või mitte. Selles etapis ei olnud mõtet pöörata väljendusviisile erilist tähelepanu, tähtsaks osutus teadmiste sisu – erinevalt väljendatud sama sisu olen arvestanud samaks teadmiseks. Teises etapis vaatlesin väljendusviise – selleks uurisin lähemalt metafooride kasutamist, näidete olemust ja sagedust, vastuste abstraktsust ja konkreetsust.

4. Tulemused ja arutlus

4. Ekspertide ja tavainimete teadmised

Intervjuude käigus käsitletud teemad olen jaganud kümneks teemaks. Iga teemat alustab majandusteoreetilistel käsitlustel või õigusaktidel põhinev lühike sissejuhatus, mis uurimistulemuste lugemise hõlbustamiseks annab ülevaate aspektidest, mis on olulised vastava nähtuse või probleemistiku puhul. Sellele järgneb ülevaade intervjuudes – esmalt tavainimete ning seejärel ekspertide poolt kõneldust. Iga alateema lõpus arutlen selle üle, kuidas ekspertide ja tavainimete representatsioonid omavahel suhestuvad – millised on sarnasused, millised erinevused – ning kuidas neid võiks seletada.

4.1. Raha funktsioonid

Teoreetilistes käsitlustes määratletakse raha mitmeti. Uno Mereste on “Majandusleksikonis” toonud välja raha kui:

- 1) vahetuskauba ehk maksevahendi;
- 2) sularaha;
- 3) universaalse maksevahendi, samuti väärtuste mõõtmise ja säilitamise ehk akumulatsiooni vahendi; ja
- 4) mingi riigi valuuta ehk vääringu.

Lisaks toob ta välja järgmised raha funktsioonid

- "1) väärtuse mõõt ehk mõõdupuu,
- 2) üldine maksevahend ja
- 3) üldine ringlusvahend.

Raha kõrvalülesanded on olla väärtuste säilituse vahend, ülekande- ja säästmisvahend."

(Mereste 2003:II 157)

Rääkides sellest, mis on raha ja millised on raha ülesanded, käsitles enamik tavainimestest raha kas maksevahendi, asendusvahendi või vahetusvahendina:

"Raha on maksevahend, mille eest saab igasuguseid asju ja teenuseid osta."
(tavainimene me)

"Raha on vahend. / Küsimus: Mille vahend? Mille jaoks vahend?/ Väärtuste vahetamiseks." (tavainimene tl)

Vaid üks vastajatest ei kasutanud otseselt vahendamise mõistet, kuid ka tema kirjeldas raha kui mugavuse saamise (ostmise) vahendit:

"[Raha on], noh, materiaalne väärtus. Mille eest saab siis endale teatud, oma elu mugavamaks teha. Ütleme siis nii, aga mitte ainult... mis on selleks eluks vajalik asi." (tavainimene rv)

Mitmed andsid konkreetse elulise vastuse, et raha on (või rahaga seostub nende jaoks esmalt) pangakaart või sularaha:

"No ma arvan, et raha on kõigepealt need paberilipakad, mis meil rahakotis on."
(tavainimene tj)

Vastuseks täpsustavale küsimusele raha ülesannete kohta osutati rahale kui toimetuleku ja eluspüsimise eeldusele ning loetleti raha eest saadavaid hüvesid:

"...et sind hoida elus põhimõtteliselt, noh, et selle eest osta süüa ja sellist värki, aga siis et ka midagi vaimule, eksole, ja üldse nagu mugavust." (tavainimene rv)

Väljendati aga ka negatiivset suhtumist (tänapäevasesse) olukorda, kus ilma rahata ei ole võimalik toime tulla, või ka leiti – näib, et just niisugusele olukorrajatele vaikimisi vastu vaieldes –, et õigupoolest võiks olla võimalik ka elu hoopis ilma rahata:

"No jah, et tänapäeval siis oleme jõudnud sinna, kus ilma rahata ei saa mitte midagi enam, absoluutselt mitte midagi. [...] Inimlikkus hakkab kaduma maailmast ja selle asemel on raha" (tavainimene tj)

"Me siin viimasel ajal mõtleme, et tegelikult ei oleks teda [raha] üldse vaja."
(tavainimene mk)

Eksperdid tõid lisaks (makse)vahendiks olemisele välja ka raha kui kauba, kui väärtusühiku ja raha kui säästmisvõimaluse, aga ka võimaluse elada, tänu rahale, tuleviku arvelt.

"Väärtusühik." (ekspert jt)

"Raha on maksevahend, see on iseenesest ju ajalooliselt on ta arenenud välja lihtsalt, et lihtsustada kaubalisi vahetustehinguid ja ses mõttes ei ole tegemist raha puhul mitte millegi muuga kui kaubaga." (ekspert mn)

"...võimaldab säästa kergemini ja võimaldab nii-öelda ajas nihutada seda raha kasutamist, see on oluline funktsioon, selleks, et saada kasutada ära oma tulevikus teenitavaid tulusid." (ekspert ük)

Seega võib öelda, et kui mingisuguse vahendina määratlesid raha mõlemad grupid, siis väärtuse mõõdupuuks olemine oli selgelt enam esindatud ekspertide hulgas. Raha kui väärtuse mõõdupuud mainiti otsesõnu (st mitte üksnes kaudselt seoses raha kui vahetusvahendi ajaloo kirjeldamisega) vaid ühes tavainimese intervjuus:

"...hakkasin mõtlema, et kui see raha on mingi selline universaalne väärtus, et kõike saab kuidagi rahaga võrrelda, aga saab ju asju kuidagi omavahel suhestada, ilma et see universaalne väärtus seal... Et see, et raha on universaalne väärtus, on nagu illusioon tegelikult." (tavainimene mk)

Säästmisest ja tuleviku arvelt elamisest ei rääkinud tavainimesed raha olemust määratledes üldse.

Rahavaba ühiskonda pidasid nii tavainimesed kui ka eksperdid üldiselt võimatuks, ehk leiti, et ühel või teisel moel tekib mingi vahetusühik ikkagi, isegi juhul kui püüda ilma rahata läbi ajada:

"Ma ei usu, et see oleks võimalik, sest inimene ei ole oma loomult nii korralik, et ta saaks rahata kuidagi elada. Et kommunistidel olid küll head põhimõtted, aga inimene osutus loomult väga halvaks." (tavainimene me)

"No põhimõtteliselt rahavaba küll, aga mitte raha kui sellise asja, no siis on mingi vahetusühiskond või midagi sellist, mitte nagu selle sümboli kui sellise mitte." (tavainimene rv)

"Raha on majanduse vereringe, ma olen väga seda meelt, et see on õige ja see ei kao kuskile. See, kas rahal peab olema füüsiline kuju, see on juba järgmine teema." (ekspert mn)

"Et see... ajapangad, et teed kellelegi tööd ja nii mitu tundi tööd ja siis keegi teine teeb sulle sama palju tunde, et tundide järgi" (tavainimene mk)

Vahetusühiskonda peeti võimalikuks vaid väikese kogukonna puhul – üks intervjueeritav propageeris sh teadlikku võimalusel rahata, vastamisi teeneid tehes, läbiajamist:

"No kogukonda, aga mitte ühiskonda. No väiksemat kogukonda, kes vahetult saavad enda ja omavahel kokku puutuda." (tavainimene kk)

"...see on asi [rahavabadus], mida ma natuke kultiveerin ka sellega, kui ma eesti keelt õpetan nendele tuttavatele, et ma ei võta nende käest raha..." (tavainimene mk)

Analüüsides raha olemuse kohta antud vastuseid, selgus, et mõlemad grupid rõhutasid raha puhul eelkõige selle maksevahendiks olemist – see oli sõna, mis kordus mõlema grupi vastustes. Tavainimeste vastustes oli korduvaks motiiviks vahendamine – erinevad vastajad pidasid seda erinevaks vahendiks, kas siis lisaks maksevahendiks olemisele asendusvahendiks või vahendusvahendiks. Samuti mainiti korduvalt raha füüsilist väljendust pangakaardi või paberraha näol. Ekspertide puhul oli korduvaks motiiviks väärtuste mõõtmise võimalus. Seega, kui mõlemate gruppide jaoks oli raha vahendiks, siis tavainimeste puhul oli tema funktsioon palju konkreetsem: mingi asja asendamiseks. Seevastu ekspertide väljenduses oli raha funktsioon seotud pigem mingi konkreetse asja karakteristikute määramisega. Kui korduvates motiivides võib selle vahendiks olemise osas näha mõningast sarnasust, siis mõisted, mida ei nimetatud korduvalt, olid oluliselt erinevamad. Sarnaseks võib lugeda tavainimeste poolt välja toodud universaalsust vs ekspertide lihtsustavust, eeldusel, et universaalsed asjad muudavad elu lihtsamaks. Ekspertide puhul ei tulnud kordagi välja, et raha võiks olla mingi iseseisev väärtus, küll aga väitis seda üks tavainimestest.

Võrreldes intervjuudes mainitud tähendusi eelpool kirjeldatud teaduslike definitsioonidega, nähtub, et emma-kumma rühma poolt said mainitud kõik aspektid peale raha kui mingi riigi vääringu.

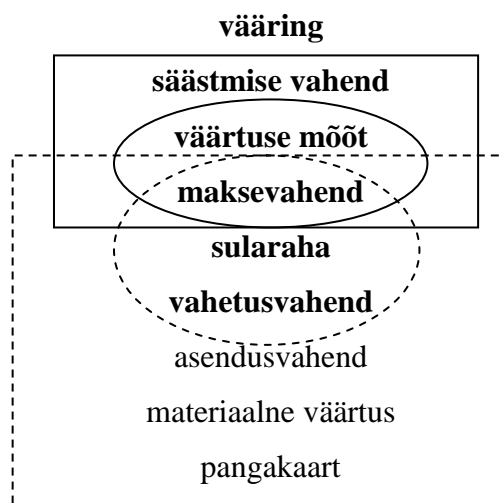
Küsimusele, mis on raha, esitasid tavainimesed esimese hooga pigem kiire ja tihti peale ühe funktsiooniga piirduva vastuse. Täpsustades oli üks eluline näide "Palka võib rahas maksta."

(tavainimene me) ja üks vanasõna "Raha paneb rattad käima", millest veel täpsustavama küsimuse peale sai "Inimlikkus hakkab kaduma maailmast ja selle asemel on raha."

(tavainimene tj) Ekspertide spontaansed vastused olid pikemad ning mõned neist viitasid teaduslikule definitsioonile: üks ekspert möönis, et see pole tal meeles, ja teine hoidus teoreetilisest käsitlusest, sest arvas, et on paslik rääkida hoopis sellest, mida ta arvab, et inimesed arvavad. Üks ekspertidest selgitas pikalt, miks ja kuidas raha on ajalooliselt välja kujunenud, teised kasutasid lihtsalt selliseid väljendeid, nagu "...juba vanad foiniiklased taipasid, et...", "...ongi ajalooliselt välja kujunenud niisugune instrument...", "...ajalooliselt on ta arenenud välja lihtsalt, et.." ehk nende selgitused kätkesid endas lisaks infole sellest, mis raha on, ka tausta, miks ta olemas on.

Rahavabast ühiskonnast rääkides kasutasid eksperdid tihtipeale näiteid sellest, kuidas raha lihtsustab asjade vahetamist, kas siis rehapulki liha vastu või pastakaid mobiiltelefonide vastu või karunahku küülikunahkade vastu. Tavainimesed selliseid konkreetseid näiteid siinkohal ei toonud, rääkisid lihtsalt vahetusühiskonna võimalikkusest või võimatusest. See tavainimene, kes propageerib rahavaba majandamist, pakkus lahenduseks näiteks aja järgi arvestamist, mis on olemuslikult raha kui mõõdupuu funktsioon.

Raha tähendusi, mis intervjuudes ilmnesid, võib lihtsustatult näidata järgneva joonise 1 vormis, kus tulbas on esitatud kõik mõisted, mida välja toodi, rasvases kirjas on välja toodud teaduslikus teadmises sisalduvad mõisted, tavalises kirjas esitatud need, mida tavainimesed lisaks nimetasid. Ristkülikute sisuks on vastava grupi representatsioon ning selles olev ellips märgib ära korduvalt nimetatud mõisted. Pidevjoonega on märgitud ekspertide ja katkendliku joonega tavainimeste representatsioon.



Joonis 1. Raha tähendused tavainimestele ja ekspertidele

Joonis 1 näitab piltlikult, kuidas osa teaduslikust teadmisedest ehk mingi riigi vääringsuks olemine jäi mõlema grupi poolt mainimata. Lisaks on näha, kuidas ekspertide representatsioon on konkreetsem ja kitsam, tavainimeste oma aga laiem ja heterogeensem.

4.2. Hind

Dans une économie de marché, les prix résultent de la libre confrontation de l'offre et de la demande sur le marché: la rareté fait monter les prix tandis que l'offre excessive les fait descendre. (<http://fr.wikipedia.org/wiki/Prix>)

Tavainimestel oli hinna kohta erinevaid arvamusi. Oli neid, kelle jaoks oli tähtis märkida, et kõne all on nimelt turumajandus:

"Kui ma õigesti mäletan, siis turumajanduse tingimustes tuleb see nõudmise ja pakkumise vahekorra." (tavainimene kk)

"Hind... hind tuleb... turusituatsioonist, kui me räägime turumajandusest." (tavainimene tl)

Samas oli tavainimeste intervjuudes vastuseid, mis viitasid nõudlusele-pakkumisele vaid kaudselt, kas mingisuguse kokkuleppena või läbi hinnakujunduse protsessi tootjast tarbijani,

kusjuures suurem nõudlus (antud juhul mälupulga trendikuse tõttu) toob kaasa kõrgema hinna:

"Tootja paneb selle ikka teiste järgi ka pigem, ma arvan, nii et see on mingisugune inimeste koostöö mõelda välja mingi hind, et see ei ole kellegi otsustada kuskil."
(tavainimene tj)

"No sõltub ju tegelikult asjast, et kui me nendest toiduainetest räägime, kas või piimast, et on olemas see piima ostuhind, mille eest riik näiteks piima talumehelt ostab ja siis veel kauplused lisavad sinna otsa oma hinda, et sealt kasumit saada, aga mõned asjad võivad ju lihtsalt olla kallid, sest, noh, need on trendikad, et kasvõi seesama mälupulk." (tavainimene me)

Ekspertid rääkisid siinkohal vaid turust ja nõudlusest-pakkumisest, ning tegid seda napisõnalisemalt, vastates, et see on turg, või siis selgitades lühidalt ka turumehhanismi:

"...kipub olema nii, et väärtus on suurem sellisel asjal, mida on vähem, ja selline asi, mida on hästi palju, see tavaliselt kipub olema odavam." (ekspert mn)

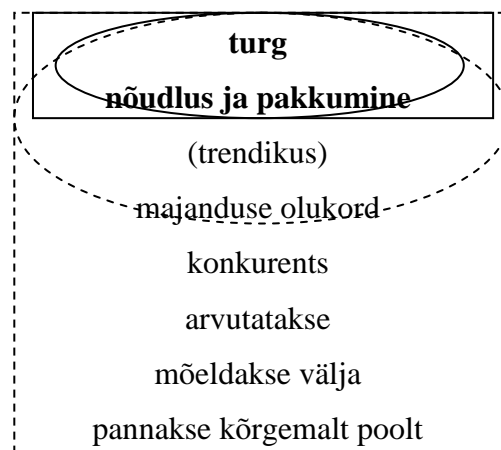
Võrreldes ekspertide ja tavainimeste poolt kõneldut, selgub, et jagatud teadmine on see, et hinna kujundab turg – ükski ekspert ei arvanud midagi muud, tavainimeste puhul oli turg kõige levinumaks käsitleks. Seega on selle nähtuse puhul jagatud teadmine teadusliku teadmisega väga sarnane. Tegemist on ka üsna elulise nähtusega, mida puudutatakse nii kooliprogrammis kui ka meedias. Ekspertid mainisid hinna kujunemist ainult turul, seal valitseva nõudluse ja pakkumisega ning mingit pikemat seletust ei pakkunud. Tavainimesed jagunesid ses osas mõtteliselt kaheks: need, kes toonitasid kohe, et tegu on turumajandusega ning esitasid selle universaalse määratluse, ja need, kes ei pidanud vajalikuks seda märkida. Võimalik, et turumajandust ei mainitud selle enesestmõistetavuse tõttu.

Tavainimesed, kes ei piirdunud universaalse määratlusega, jõudsid vastuseni pikemate mõtisklustega, kus arutleti igapäevaste asjade üle, nagu piima hind ja käeulatuses olev mälupulk, ning toodi üksikarvamustena välja veel hinda kujundavaid aspekte. Kui trendikus on iseenesest nõudluse-pakkumise laiendus (mida rohkem nõudlust, sest mingi asi on ihaldatav, seda kõrgemat hinda saab selle eest küsida), siis konkurents ei mahu ainult nõudluse-pakkumise mõiste alla, vaid kätkeb endas ka muid protsesse.

Universaalset ja eksplitsiitselt turumajandusele osutavat määratlust kasutasid tavainimeste hulgas pigem vanemad vastajad. Üks seletus on see, et aja jooksul on neile enam kontseptsioone tuttavaks saanud, teine võimalus on, et vastajatel, kes on napilt üle 20 aasta vanad, puudub isiklik kogemus ja mälestus teistsugusest majandusolukorrast, mistõttu oli turumajanduslik olukord enesestmõistetav.

Kuna hinna kujunemise keskse mehhanismi kohta on olemas konkreetne teaduslik teadmine, olid tavainimeste seletused hinna kujunemise kohta heterogeensemad kui ekspertide omad. Raha puhul oli näha, et vastajate arusaamad ei hõlmanud kõiki teaduslikus definitsioonis sisalduvaid funktsioone, hinna puhul on definitsioon hõlmatud ning seda ka laiendatud. Tavainimesed rääkisid lisaks sellele, kuidas hind tekib/kujuneb, ka muudest hinda mõjutavatest teguritest, nagu majanduse olukord ja konkurents.

Seda erinevust piltlikustab joonis 2, kus tulbas on esitatud kõik mõisted, mida välja toodi, rasvases kirjas on välja toodud teaduslikus teadmises sisalduvad mõisted, tavalises kirjas esitatud need, mida tavainimesed lisaks nimetasid. Ristkülikute sisuks on vastava grupi representatsioon ning selles olev ellips märgib ära korduvalt nimetatud mõisted. Pidevjoonega on märgitud ekspertide representatsioon ja katkendliku joonega tavainimeste oma.



Joonis 2. Hinna kujunemise representatsioon tavainimestel ja ekspertidel

4.3. Inflatsioon ja devalveerimine

Inflatsioon on üldine hinnatõus, mille käigus raha ostujõud väheneb.

Inflatsioon kui meedias ilmselt kõige sagedamini esinev erialatermin oli ainus mõiste, mille osas tavateadmine ja ekspertteadmine kokku langesid – kõik märkisid, et tegu on raha väärtuse langemisega:

"Inflatsioon, kui ma nüüd õigesti ühiskonnaõpetuse tunnist mäletan, on see, kui raha kaotab oma väärtust, mitte korraga kogu väärtuse, vaid vähehaaval." (tavainimene me)

"Inflatsioon kui... nüüd on see, et kuna mina pole teoorias kuigi tugev, siis ma olen avastanud, et inflatsiooni kasutatakse erinevate, erinevatel juhtudel. Inflatsiooni kasutatakse selleks, et kui hinnad muutuvad, inflatsiooni kasutatakse selleks, kui raha väärtus muutub, sisemine väärtus." (ekspert jt)

Tavainimesed tõid siia juurde ka elulisi näiteid sellest, kuidas palgad ja hinnad vaheldumisi tõusevad või kuidas "...sul võib olla tohutu nagu arvuliselt suur summa, aga selle eest saad osta umbes pulgakommi, eksole" (tavainimene rv). Kui eksperdid olid ühel nõul selles, et väike inflatsioon on loomulik ja majandusele isegi kasulik, siis tavainimeste puhul oli selles osas lahkarvamusi. Mõned märkisid selle protsessi loomulikkust, kuid ilmselt kuna ajakirjandusliku uudisväärtuse omandab inflatsioon pigem kui probleem, esines tavainimeste hulgas ootuspäraselt ka inflatsiooni käsitlemist probleemi, negatiivse nähtusena (st inflatsiooni samastamist liigse/kiire inflatsiooniga):

"Kõigil on seda [raha] käes nii palju ja siis ja siis ta makstakse, makstakse, makstakse ja hinnad ka tõusevad ja raha on ka samas ja siis need jah, no midagi on korrast ära siis." (tavainimene tj)

"Aga no majanduse normaalse toimimise seisukohalt on hea, kui raha on siuke stabiilse väärtusega või siis pisut odavneva väärtusega, et see tekitab sellise numbriliselt kasvava efekti, mis on tihti nagu äri toimetamiseks niuke ootus ja lootus..." (ekspert mn)

Devalveerimise osas oli erinevaid arvamusi rohkem ja arusaamad sellest olid ebakindlamad. Teooria ütleb, et devalveerimine on "...omavaluuta kursi alandamine teiste riikide valuutade või kulla suhtes. Selle tulemusel oma maa toodete müümine väliseturul hõlbustub (nad

muutuvad välisostjaile odavamaks), ent sissevedu väheneb, sest kodumaiste ostjate jaoks muutuvad väliskaubad kallimaks. Valuutat devalveeritakse tõstmaks oma riigi konkurentsivõimet välisturgudel." (Mereste 2003: I 113)

Tavateadmiste hulgas oli esindatud nii teadmine sellest, et tegemist on raha väärtuse vähendamisega väliskaubanduse soodustamise eesmärgil, kui ka nentimine, et mõistet on kuulnud ja raha väärtusega on sel midagi pistmist, aga kuidas ja mida täpselt, ei tea:

"No eks ta siis ole vast... väärtus langeb... noh, eks ta siis vast..., ma ei tea"
(tavainimene tj)

"Devalveerimine, oot, nüüd peaks meelde tuletama, et see on jällegi see, kui raha väärtus... aga ei, ei tea..." (tavainimene me)

"Väidetakse, tavateadmise tasemel, et see soodustab väliskaubandust selles mõttes, et kui näiteks Eesti raha maksab vähem, siis see kaup on justkui odavam, mis siin toodetakse, ja siis teda on ilmselt lihtsam müüa näiteks" (tavainimene kk)

"...see [devalveerimine] tuleb sellest, et korraga me oleme avastanud, et raha on rohkem kui, tõenäoliselt raha on alati rohkem kui ühiskonnas neid väärtusi, mida ta kujutab endast, aga kui see muutub nagu väga suureks ja ohtlikuks see vahekord, siis korrigeeritakse raha, mis see siis on, raha kurssi või... mingisuguste muude põhiväärtuste järgi." (tavainimene tl)

Lisaks esitati arvamus, et see aitab pikas perspektiivis majandust stabiliseerida:

"See on selle mulli lõhkiajamiseks või? Või kui on majanduses kriis, eks ole, siis see nagu aitab stabiliseerida, mitte kohe, eks ole, vaid pikemas perspektiivis."
(tavainimene rv)

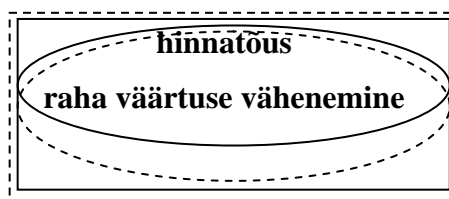
Ekspertid määratlesid devalveerimist kui raha välise väärtuse muutmist. Sellist määratlust täiendasid eksperdid mitmesuguste lisaselgitustega, näiteks juhul kui tegemist on valitsuse võlakirjadega ning riigi tulud vähenevad, siis olukorra parandamiseks muudab valitsus rahakurssi ning muu maailmaga hakatakse suhtlema teise kursiga. Oma riigi sisesed väärtpaberid makstakse vana kursiga tagasi.

Põhjuseid, miks inflatsiooni kohta olid arvamusel sarnasemad kui devalveerimise kohta, võib seletada mitmeti. Devalveerimine ongi keerulisem kontseptsioon kui inflatsioon ning

inflatsioon on meedias oluliselt enam kajastust leidnud mõiste kui devalveerimine, lisaks toimub inflatsioon kogu aeg, Eesti Pank saadab kord kuus välja pressiteate selle kohta, kui suur on olnud vastava kuu inflatsioon. Nagu hiljem näha, oli see ka euro võimaliku kasutuselevõtu juures laialdaselt käsitletud. Devalveerimine aga on midagi harukordset, ebatavalist ja kahtlast, mille võimalikku juhtumist on käsitletud ka propagandaeesmärkidel. Põhjuseks võib olla muuhulgas see, et inflatsiooni on käsitletud ka ajalootunnis, (näiteks illustreerisid seda muljetavaldavad väärtusetud rahahunnikud Saksamaal).

Inflatsiooni puhul teaduslik teadmine, ekspertteadmine ja tavateadmine sisuliselt kattusid, erinevusi oli rõhuasetustes, mõlema grupi poolt mainiti rohkem raha väärtuse vähenemist, hinnatõus sai aga mõlema grupi poolt samuti mainitud.

Järgnev joonis 3 illustreerib tavateadmise, ekspertteadmise ja teadusliku teadmise ühtelangevust.



Joonis 3. Inflatsiooni representatsioonid tavainimestel ja ekspertidel

Devalveerimise puhul olid ka ekspertide vastused erinevamad kui tavapäraselt, kuid kandsid siiski kõik sama mõtet, et devalveerimisel muudetakse mingil põhjusel raha välist väärtust, ehk suhet teiste riikide rahadega. Tavainimeste käsitluses oli enim tegemist raha väärtuse vähendamisega, kuid ei täpsustatud, mille suhtes. Kursi korrigeerimine aga viitab selgelt nimelt välise väärtuse muutmisele ning vastus, et seda tehakse väliskaubanduse soodustamiseks, annab tavainimeste grupi peale kokku terve teadusliku definitsiooni.

Inflatsiooni kohta tõid tavainimesed rohkem elulisi näiteid – pulgakommi näide, palku muudkui makstakse – eksperdid seevastu rääkisid pikemalt ja näitlikumalt devalveerimisest. Üks tavainimestest tõi välja ka olulise olemusliku erinevuse inflatsiooni ja devalveerimise vahel:

"...ma praegu hakkasin mõtlema, et mis vahe sellel devalveerimisel ja inflatsioonil on, et devalveerimise puhul on tähtsam see, et ühe riigi raha võrreldes teiste riikidega, inflatsiooni puhul võib see ka niimoodi ühtlaselt toimuda." (tavainimene kk)

4.4. Keskpang ja selle funktsioonid

Küsimusele, mis on keskpang, millised on tema ülesanded ja võimalused majandust mõjutada, vastasid mõlemad grupid tihtipeale küsimusega. Kui ekspertide täpsustavaks küsimuseks oli, kas Eestis või üldiselt, siis tavainimestel tekkis küsimusi, kas igas riigis on keskpang ja kas Euroopa Liidus on ka keskpang.

Lühidalt öeldes on keskpang: "...rahamärke emiteeriv ja pankade tegevust riigis jälgiv ja reguleeriv pang, kes teostab riiklikku raha-, krediidi- ja panganduspoliitikat." (Mereste 2003: I 360)

Eesti keskpangaks on Eesti Pank, mis on põhiseaduslik institutsioon, mis tegutseb oma seaduse alusel, on valitsusest sõltumatu ja allub otse Riigikogule. Eesti Panga missiooniks on hinnastabiilsuse säilitamine Eestis ja põhiülesanneteks riigi majanduspoliitikas osalemine, finantsstabiilsuse eest hoolitsemine Eestis, sularaharingluse korraldamine Eestis ja valmistumine saama üheks Euroopa kooskõlastatud majanduspoliitika ja ühtse rahapoliitika võrdväärseks kujundajaks teiste euroala keskpankade seas. (<https://www.eestipank.ee>)

Tavainimesed olid üksmeelel, et tegu on riikliku pangaga, mis reguleerib teiste pankade tööd, lisaks nimetati keskpanga ülesannetena raha universaalsuse hoidmist, raha väärtusega tegelemist, oma mõjusfääris olevate finantsiliste protsesside korraldamist, prognooside tegemist, märgiti ka koostööd valitsusega ning seda, et keskpang võib raha ringlusest vähemaks võtta või seda sinna juurde lasta.

"...lisaks nagu raha ringluse kontrollimisele, selle kohta igasuguste seisukohtade väljatöötamisele, olukorra uurimisele, analüüsimisele, kooskõlastamisele teiste riikide omaga ja noh, igasuguste organisatsioonidega, ma kujutan ette, et nagu valuutafond või mis iganes, noh, ta on ilmselt, on ta siis selline institutsioon, kes peab koostöös nagu riigivõimuga nagu seda rahapoliitikat seal, selles mõttes nagu

välja töötama ja toetudes kogu sellele kogutud andmetele ja analüüsitud ja koostöö põhjal välja töötatud infole." (tavainimene kk)

"Keskpank on see, kes siin meie Eesti raha hoiab ja kaitseb." (tavainimene tj)

Eksperdid tõid keskpanga olemusena korduvalt välja selle, et

- keskpank peab tagama, et rahasüsteem toimiks tõrgeteta;
- keskpank hoiab pilgu peal sellel, kui palju raha ringluses on;
- tegemist on emissioonipangaga, mis üldiselt ajab ka iseseisvat rahapoliitikat, kuid lisaks hoiab üleval arveldussüsteeme;
- tegeleb reservihaldusega ja
- majanduse analüüsimisega.

Eesti kontekstis märgiti seda, et valuutakomitee süsteemi tõttu ei saa Eesti Pank intressitasemetega mängides ringluses oleva raha hulka mõjutada:

"...sest nii nagu on Eestis praegu fikseeritud vahetuskursipoliitika, siis noh, tuleb öelda, et Eesti keskpank hindadega üldse ei tegele, vaid fikseeritud on kurss teiste valuutade suhtes ja hinnad on ikkagi vabalt turul kujunevad." (ekspert mn)

Eksperdid selgitasid ka seda, kuidas asjad toimuksid ilma valuutakomitee süsteemita (lähemalt allpool), vaid intressitasemetega mängimise teel raha massi reguleerides:

"...aga intressitase, väga selles mõttes, väga lihtne. Tõstes intressitaset, paigutavad kommertsbankad rohkem raha keskpanka ja alandades intressitaset pigem siis laenatakse keskpangast ja et noh, sedapidi see rahavoog siis mõjutabki, noh, niimoodi edasi-tagasi see rahavoog mõjutabki majanduse arengut." (ekspert mn)

Kõige üldisemalt erinesid ekspertide ja tavainimeste vastused selle poolest, et kui eksperdid tõid üldistatuna välja selle, et tegemist on pankade pangaga, ehk rõhuga tegelemisele kommertsbankadega, siis tavainimesed tõid eelkõige välja selle, et tegemist on riikliku või riigi rahaasju ajava pangaga. Kuna tegemist on põhiseadusliku institutsiooniga, siis on kahtlemata tegemist riikliku asutusega, kuid võimalik, et siin on ka mõningane ebaselgus selles osas, milliseid funktsioone täidab keskpank, milliseid rahandusministeerium või majandusministeerium (ka viimane võib inimeste meelest olla finantsküsimumustega tegelev

asutus¹). Tegelikult ajab riigi enda rahaasju rahandusministeerium, samas kui muud funktsioonid, mida mainiti, on omased keskpangale.

Mõlemas grupis (ekspertide hulgas vaid kord, tavainimeste puhul korduvalt) toodi aga lisaks neile ülesannetele välja ka (majanduse) analüüsimine, mis seaduses eraldi ülesandena välja toodud pole, kuid on samas sätestatud ülesannete täitmise eelduseks.

Mõlema rühma vastuseid võrreldes võib öelda, et kui eksperdid keskendusid oma vastustes enam sellele, mida keskpank teeb (st määratlesid keskpanka selle funktsioonide kaudu), siis tavainimesed sellele, mis ta on (st määratlesid keskpanka tema omandivormi kaudu).

Eesti Panga tulubaas on ülejäänud riiklikest ja avalik-õiguslikest institutsioonidest erinev, keskpanga sõltumatus valitsusest tähendab seda, et see ei tohi ka finantsiliselt valitsusest sõltuda.

Eesti Panga seadus (RT I 1993, 28, 498) § 29 sätestab Eesti Panga tuludena

- 1) intressid välismaale paigutatud välisvaluutareservidelt;
- 2) intressid teistesse pankadesse paigutatud deposiididelt ja pankadele antud laenudelt;
- 3) emissioonitulud;
- 4) tulud tehingutest välisvaluuta, väärtpaberite ja tagatistega;
- 5) tulud muudest tehingutest, mis ei ole vastuolus käesoleva seaduse ja Eesti Panga põhikirjaga.

Seadus sätestab ka kohustuse maksta Eesti Panga põhikapitali ja reservkapitali suurendamisest üle jääva kasumi riigieelarvesse. Seepärast uurisin intervjuueeritavatelt ka nende nägemust sellest, kust saab keskpank oma tegevuseks vajaliku raha.

Kõik tavainimesed peale ühe olid veendunud, et keskpank saab oma tegutsemiseks raha riigilt:

"...ma jällegi võin ainult oletada, aga riigieelarvest, ehk siis maksumaksja rahast."

(tavainimene me)

¹ "No see on see küsimus, mida ma endale pidevalt lapsena esitasin, et miks ei saa see Eesti Pank kohe välja anda nii palju raha, et kõigile jätkuks. Et kui Eesti Pank liiga palju raha välja annab, siis raha jällegi väärtust kaotab, omahinda, ja siis selle ostujõud väheneb ja sellepärast peabki nagu Eesti Pank reguleerima seda [raha kogust] või äkki ei reguleeri ta ise seda, vaid reguleerib see riik, mingisugune majandusministeerium."
(tavainimene me)

"...no eks... maksumaksja rahast. Eks nad sealt seifidest võtavad... No riik ja kõik see ühiskond, riik, sest keskpang, siis ta on ju riiklik, siis maksumaksja raha."

(tavainimene rv)

Vaid üks vastaja teadis, et riigieelarvest ei saa, kuid ei osanud samas selgitada, kust siis:

"Keskpangal on. Kas keskpang saab riigieelarvest vahendid? Ei saa. Noh, järelikult, no ega ta mujalt ka ei saa. No siis järelikult ta ei saagi neid kuskilt, tal need on.

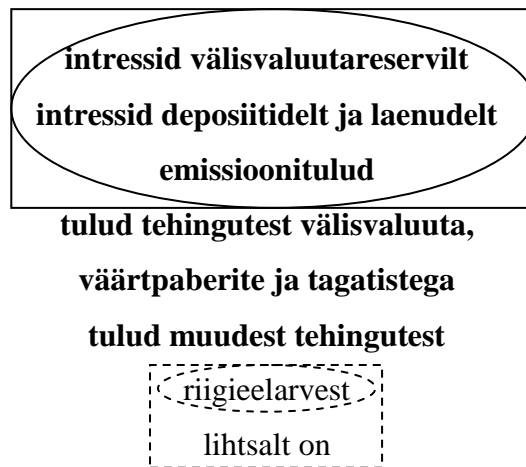
Alguses on saanud." (tavainimene tl)

Ekspertid selgitasid lisaks vastusele, et keskpang saab oma toimimiseks vahendeid kommertspankadele raha laenamisest, numismaatilis-bonistiliste toodete müügist ja reservihaldusest, sageli ka tagapõhja – mida need reservid endast kujutavad ja kuidas neid hallatakse. Lisaks kirjeldasid ekspertid ka ajaloolist tausta, märkides, et üldiselt on raha, millelt keskpang kasumit teenib, saadud algselt kas riigilt või siis pärineb algkapital mõnelt kommertspangalt, mis on keskpangaks muudetud. Eesti Pank aga sai taasiseseisvumise käigus krooni kattevaraks suure osa ennesõjaaegse Eesti Vabariigi kullavarusid, mis nüüdseks on muutunud peamiselt väärtpaberiteks.

"Ja sellesama selle krooni kattevara investeerimiselt siis teenitakse vastavalt siis kahjumit või kasumit, viimastel aastatel on see tegevus olnud kasumlik, [...] ja siis selle kasumi arvelt peetakse neid hooneid üleval ja neid inimesi, kes nendes hoonetes töötavad." (ekspert kk)

See oli küsimus, kus sisuline ühisosa ekspertteadmise ja tavateadmise vahel peaaegu puudus. Otsustades internetikommentaariumide põhjal on see, et Eesti Pank saab oma toimimiseks vajalikud vahendid riigieelarvest, ka üks ühiskonnas levinumaid eksiarvamusi keskpanga kohta. Võimalik, et ei tuldagi selle peale, et Eesti Panga kui avalik-õigusliku asutuse sissetulekud võiksid pärineda mujalt kui riigieelarvest. Samas olid mõlema grupi representatsioonid väga homogeensed, mida iseloomustab ka järgmine joonis 4, kus tulbas on esitatud kõik mõisted, mida välja toodi, rasvases kirjas on välja toodud teaduslikus teadmises sisalduvad mõisted, tavalises kirjas esitatud need, mida tavainimesed lisaks nimetasid. Ristkülikute sisuks on vastava grupi representatsioon ning selles olev ellips märgib ära

korduvalt nimetatud mõisted. Pidevjoonega on märgitud ekspertide representatsioon ja katkendliku joonega tavainimete oma.



Joonis 4. Tavainimete ja ekspertide arusaamad keskpanga tulubaasist

Keskpangaga seoses esitasin küsimuse ka selle kohta, kuidas saab keskpank majandust mõjutada. Selleks arvati olevat eelkõige kaks võimalust: kas mingite regulatsioonide abil või mõjutades ringluses oleva raha kogust:

"...nende rahakogustega võiks kuidagi mängida, et kas ta annab rohkem neid välja või vähem või ei anna üldse." (tavainimene me)

"Ma arvan, et tema on põhiline, kes otsustab neid raha väärtuse asju." (tavainimene tj)

"...no mingi reeglistik või mis mõttes reeglistik, mingid seadused, et mis juhtudel saab seda [raha] väärtust nihutada üldse ja et see võiks olla kuidagi keskpanga poolt reguleeritud. Samas siis tekib jällegi nagu mingis mõttes see võib probleem ka olla nagu kui asjad väga ära tsentraliseeritakse, võib-olla tingimata Eestis see ei ole probleem, sest Eesti on ise nii väike, aga kui nagu kogu maailma rahasüsteemi kontrollib mingi üks asutus, siis oleks päris õudne, jah." (tavainimene mk)

"...tõenäoliselt saab mõjutada mingisuguste direktiividega, mis tähendab seda, et jagada näiteks mingisuguseid korraldusi nendele teistele pankadele ja siis kuna tal vist on endal ka ikkagi mingit raha, siis ta saab sellega ka mõjutada majandust." (tavainimene tl)

Eksperdid andsid kokkuvõttes mitmetasandilise vastuse, et üldiselt tehakse seda rahapakkumise juhtimisega, kuid Eestis pole see võimalik, seega kasutatakse siin enam regulatiivseid vahendeid.

"Seesama raha hulga reguleerimine ja reguleerides raha hulka siis raha hinnaga, et intressitasemega mängides." (ekspert mn)

"...saame siis rohkem nii-öelda sõnumiga, pluss tõesti, mingite pangandusreeglitega, mängureeglitega saab küll, jah. Kohustuslik reserv ja muud sellised asjad, nendega saab juhtida." (ekspert va)

"Eesti riigis on need võimalused ses suhtes suhteliselt kasinad, [...] ehk siis Eestis seda ei toimu, et kui majanduses peaks olema niisugune situatsioon, et me peaksime kuidagiviisi tahtma töötajatele rohkem raha maksta või siis kuidagiviisi majanduses oleks see kasulik, et me rohkem paiskame raha ringlusesse, siis Eestis seda võimalik ei ole teha, ehk meil on nii-öelda fikseeritud vahetuskurss enne siis Saksa margaga ja nüüd euro suhtes." (ekspert kk)

Tähelepanuväärne on see, et tavainimesed pidasid majanduse mõjutamise vahendiks lisaks regulatsioonidele ka raha hulga reguleerimist, olgugi et Eesti Pank valuutakomitee süsteemi raames tegelikult raha hulgaga ei mängi.

Tavainimeste jaoks oli see, kes määrab ära ringluses oleva raha hulga, enamasti lihtsalt riik. Kui palusin vastust täpsustada, pakuti selleks kas Eesti Panka või mingeid muid institutsioone.

"...no eks selleks ole riigil tehtud sellised organisatsioonid, mis vaatavad, et see raha väärtus ei langeks ega tõuseks ja siis selle järgi vaadataksegi, et kui noh, et ta püsiks stabiilne enam-vähem ja siis selle järgi siis trükitakse juurde või..." (tavainimene tj)

Üks vastaja viitas ka ülemaailmsele korraldusele

"...no eks seal peab olema, see peab olema maailmas kõik reguleeritud, et see peab vaata kõik olema kooskõlas, nii et ilmselt see on mingi siuke ülemaailmne suur asi, millel on igas riigis oma üksused siis." (tavainimene rv)

Ekspertid selgitasid, et üldiselt on selleks keskpank, kes siis erinevate meetoditega saab seda reguleerida, kas kurssi hoides või intressidega mängides. Selgitati ka seda, et Eestis riik rahamassi kui sellist ei reguleeri ja et tegelikult kasvab käibelolev raha just kommertspankades, sest ühte raha saab päris mitu korda edasi laenata eeldusel, et seda kõike korraga pangast välja ei taheta võtta.

"...me ei trüki niimoodi ohjeldamatult rahasedeleid või ei anna ohjeldamatult krediiti kommertspankadele." (ekspert mn)

4.5. Raharinglus

Raharingluse mõiste oli tavainimeste jaoks ebaselge ning nad teadvustasid seda ka ise – näiteks arutledes, mida raha ringlusesolemine tähendab:

"...et osa käib niisama ringi. No näiteks mina annan sõbrale ja sõber annab mulle ja nii me võime seda sadat krooni veel aastakümneid vahetada.[...] Kui mina sõbraga raha vahetan näiteks, siis ta on ju ka ringlusest väljas? Või on ikka ringluses?" (tavainimene tl)

"Noh, üks keskpank seda väljastab siis ja nii ta läheb. Läheb turule ja siis käib ringi." (tavainimene rv)

Tavainimeste jaoks paistis olevat raharinglus eelkõige sularaharinglus, sest küsides lihtsalt raharingluse kohta, täpsustasid nad ise selle sularaharingluseks.

"Aga siis vahepeal peab ta mingisuguse järjega sinna Eesti Panka jõudma, kus nad ta tükkideks teevad ja pulbriks." (tavainimene tl)

"Ei tea, Eesti krooni ei ole juba ammu näinud, et pangakaardil on kõik minu Eesti kroonid ja siis noh, oma Eesti kroonid saan ma valitsuselt, ehk ministriumilt palgana kätte, aga kas sa mõtled täpsemalt siis paberraha?" (tavainimene me)

Mitmed vastajad tõid sularaharinglusest kõneldes välja ka kommertspankade abi selle korraldamisel

"...no üks ta ole vist nii, et vahepeal vist korjatakse mingisugused vanemad rahad ära ja siis pannakse kõrvale ja siis lastakse uued, et peetakse mingit arvet selle üle, ma muidugi ei tea, kuidas see võimalik on, et paljud rahad ju lihtsalt kaovad ära, et kuidas seda on võimalik, aga üks neil ole aastatega välja... et nad teavad, mida ja

kui palju ja siis noh panga kaudu ikka lähebki inimeste kätte või riigiasutustele." (tavainimene tj)

Samas mõisteti raharinglust aga ka väga laialt, pigem üldisema majandusringluse tasandil:

"...maksumaksja maksab riigile raha ja siis riik maksab raha ametnikele näiteks, aga kust maksumaksja oma raha saab või kust see raha üldse alguse saab, see on küll hea küsimus ja ma ei oska praegu paraku sellele vastata." (tavainimene me)

Küsimuse sõnastus Eesti krooni ringlusesse jõudmise kohta (mida tavainimesed kitsendasid sularaharingluseks) andis ekspertidele võimaluse rääkida ka krooni emissiooni detailidest, näiteks sellest, kuidas üldse baasrahakogus² alguse sai, ehk kuidas Eesti krooni rahareformi ajal fikseeriti, võttes arvesse tagasi saadud varasema Eesti Panga valuutareserve ja riigi reserve, kuipalju Eesti kroone alguses tekkis. Või kuidas kogu Eesti Pangast välja antav ning ka kommertspankades tekkiv raha läheb ringlusesse ning kuidas kontoraha muutub sularahaks.

"Kuidas sai Eesti krooni juurde tekkida, siis põhiline emissioonihetk, kus Eesti krooni emiteeritakse, on see hetk, kui kommertspangad ostavad kontokrooni Eesti Pangalt. [...] sularaha siin sel hetkel üldse ei liigu. [...] see kui juba ringlusesse läheb sularaha, siis tegelikult sel hetkel sisuliselt keskpank krooni juurde ei emiteerigi, selles suhtes, et tegelikult lihtsalt kontokroon vahetab ennast sularahakrooniks välja, [...] selline väga lihtsustatud raha tekkimise hetk on veel seal, et kõik Eesti Panga enda teenitud kasum, mille pealt siis makstakse nagu kulused, mis antakse Eesti riigis kulutamiseks, mille Eesti Pank annab valitsusele, see on ka puhtalt Eesti krooni emissioon ja noh, ütleme, et kõik meie Eesti Panga töötajate palgad ja panga enda kulud, valitsusele antud raha, see on ka kõik puhas Eesti krooni emissioon, sest noh, antakse siis keskpangast välja see raha." (ekspert mn)

Sularaharinglusest rääkisid eksperdid nii üldisema protsessi kui ka tavainimese tasandil:

² Baasraha on "ringluses oleva sularaha ning keskpangas olevate pangahoiuste summa, mis vastavalt valuutakomitee printsiibile peab olema võrdne Eesti Panga konverteeritava välisvaluuta reserviga ehk krooni kattevaraga." (Mereste 2003: I 88)

"...kõigepealt sularaha trükitakse trükikojas või vermitakse mündikodades ja siis selle asja nimi tegelikult ei ole selles mõttes raha, vaid, müntide osas ma ei oskagi öelda, need on võib-olla siis lihtsalt metall, aga paberraha kohta siin majas teatakse, et need on niikaua lihtsalt trükised. Ja see ei ole mitte ainult Eesti Panga nii, vaid see on enamikes keskpankades nii, et seda kutsutaksegi nii, et senikaua kui ta ei ole ringlusesse lastud, senikaua on ta trükitoode ja selle asja siis need peale seda kui trükikojas on Eesti Panga tellimusel trükikodades, kes tohivad raha trükkida üle kogu maailma, kui seal nende tellimusel on, või Eesti Panga tellimusel on nemad oma trükitooteid siia Eesti Panka saatnud, siis vastavalt, nii nagu ma enne ütlesin, et kui seda sularaha ringlusesse vaja anda on, siis vastavalt antakse siis välja see käskkiri ja inimesed vormistavad seda selle raha siit sellest meie sularahahoidlast välja kõigepealt siis minu arusaamise järgi kõigepealt siis tarnitakse see raha sularahakeskusesse ja sularahakeskus omakorda kommertspankadele. Ja siis kui ta kommertspankade käes on, siis seda, kuidasmoodi tavakodanik saab kommertspankast raha kätte, see on enamikele inimestele teada, üks on siis moodsa vahendi, ehk siis ATM-i ehk siis pangautomaadi kaudu ja teine on siis see, et lähed lihtsalt pank ja kui sul seal pangas konto on, siis palud sularaha välja maksta."
(ekspert kk)

"...inimene läheb poodi, pood võtab selle raha vastu, viib pank, sorteerib selle Eesti Panga abiga ära ja siis annab jälle nii-öelda sellele ettevõttele või isikule, kes seda teenib või vajab, võtab pangast välja ja siis see ettevõtte või inimene saab jälle poodi minna." (ekspert jt)

Kontoraha liigub kommertspankade vahel läbi pankadevaheliste maksete arveldussüsteemide, mida Eestis haldab Eesti Pank. Nendeks on:

1. kroonimaksete arveldamiseks jaemaksete arveldussüsteem ESTA
2. reaalaajaline kiirmaksete süsteem EP RTGS
3. euromaksete arvelduseks piiriülene kiirmaksete arveldussüsteem TARGET2-Eesti.

ESTA-s toimub maksete ülekandmine teises pangas olevale kontole 10 korda arvelduspäeva jooksul, mis tähendab, et maksja algatatud makse jõuab makse saaja kontole arvelduspäeva

sees 30-90minuti jooksul. EP RTGS-s toimub arveldus koheselt, umbes viie minutiga, ning TARGET2-Eesti kaudu arveldatakse euromakseid. (Eesti Panga aastaraamat 2009)

Kui sularaharinglus oli midagi, milles inimesed olid tundnud end osalistena ja mida nad enam-vähem ette kujutasid, siis kontoraha ringlus pankade vahel tekitas enam nõutust. See oli midagi, mille peale eriti ei oldud mõeldud.

Pakuti välja mitmeid versioone – näiteks, et võib-olla pank võtab oma reservidest ja kannab kliendi kontole. Või et alguses liigub kuidagi virtuaalselt ja pärast viiakse see virtuaalselt üle kantud raha ka sularahas kohale

"Oli vist nii, et alguses ei liigu midagi, et see ongi lihtsalt selline virtuaalne värk ja siis nad seal, kas see käib ka kuidagi, ei, see ei ole läbi keskpanga, vaid nad seal mingi aja tagant käivad umbes rahaautoga või midagi, noh, teevad neid transfeere või..." (tavainimene rv)

"Tõenäoliselt on ikkagi nii, et raha ei ole mitte ainult sularaha, järelikult on sularaha sellest ikkagi üks osa ainult sellest rahast, mis ringleb, ja siis see ringlemine võibki käia mingisuguste teiste ühikute alusel ka, nagu näiteks tšekid." (tavainimene tl)

Rohkem oli siiski neid, kes uskusid ka keskpangal kontoraha ringlusega mingit pistmist olevat, kas pankadevaheliste arvutiprogrammide reguleerijana või kontrollijana.

"Ma ei ole selle peale kunagi mõelnud ja ma arvan, et noh, et see minu kujutus, see täiesti reflekteerimata kujutus on, jah, olnud, et see on... mingisugune arvutiprogramm kahe panga vahel korraldab seda. Aga kui sa nüüd niimoodi küsid, siis noh, kindlasti on seal need reeglid taga ja et, aga noh, kui me eeldame, et keskpang on kontrolliv asutus, aga miskipärast ma nagu, pigem arvan, et ta iga üksikut transaktsiooni küll ei vahenda või ei kontrolli." (tavainimene kk)

Eksperdid mõõnsid, et see võib olla laiema avalikkuse jaoks teadmata nüanss, et tehniliselt käivad pankadevahelised arveldused läbi keskpanga, sest kõikidel riigis tegutsevatel kommertsbankadel on keskpangas oma kontod, millel nad hoiavad muuhulgas ka osa oma kohustuslikust reservist³. Lisaks täpsustati, et Eestis on arveldussüsteemid küll Eesti Panga

³ Kohustuslik reserv on keskpanga poolt nõutav kindlalt määratud likviidsete varade hulk kommertsbankade

omad, kuid mujal on ka muid lahendusi, mistõttu raha jõudmine ühe riigi pangast teise võib eeldada päris pika keti läbimist:

"Eesti riigis on praegu küll keskpanga hallata need arveldussüsteemid, läbi mille need arveldused edasi, arvelduv raha edasi liigub ja, aga üle maailma on väga palju erinevaid lahendusi, küll arvelduskodasid, küll lihtsalt teisi panku, nii et see kett võib mõne eksootilisema valuuta puhul päris pikk olla. Noh, päris pikk, ma arvan, et ega ta üle 10 vast ka ikka ei lähe, aga noh, suurusjärgus kolm minimaalselt ja ütleme nii, et kaks minimaalselt, sest kui raha peab teise panka jõudma, siis igal juhul peab nendel kahel pangal olema omavahel mingi suhe ja kui neil omal suhet pole, siis otsitakse mingisugune vahendaja ja võib-olla siis ei piisa ka sellest ühest vahendajast ja et kolm kuni viis, võiks öelda, on üsna tavaline, palju neid vahendajaid seal on, ja siis tahaks uskuda, et raha ka tegelikult ikka kohale jõuab."
(ekspert mn)

Ekspertide jaoks oli selline sularaharingluse ja kontoraharingluse eristamine pisut kunstlik, sest iseenesest on üks Eesti krooni ringlus, osa sellest liigub sularahana, osa kontorahana ja vahepeal läheb üks teiseks üle. Tavainimeste jaoks tundus olevat sellisel eristamisel mõtet, sest kogemused seoses nendega olid erinevad – kui sularaharinglus oli hästi konkreetne ja eluline, siis kontoraharinglust tundus olevat raskem kirjeldada, samas rääkisid tavainimesed mõlemast poolest hästi eluliselt ja enesekohaselt: kuidas kellegi raha kuskil liigub.

Kuna eksperdid hõlmasid üldisele küsimusele raharingluse kohta vastates emissiooni, ajalugu, kontoraha muutumist sularahaks jms, siis täpsustavale küsimusele selle kohta, kuidas nimelt sularaharinglus toimub, oli vastus pigem lühike ja hästi lihtne: "Võtad taskust, annad poodi".

Raharinglus oli teema, mis pani tavainimesi palju arutlema ja mõtisklema, neil tekkis ka hulgaliselt küsimusi. Arutleti selle üle, kuidas keskpank teab, kui palju sularaha on ära kulunud, või kuidas see kulunud raha inimeste käest kätte saadakse, et ära hävitada. Sularaha üleminekut kontorahaks ja vastupidi tavainimesed ei käsitlenud. Huvitav oli ühe inimese märkus, et võib-olla kogu raha ei olegi sularaha (st "raha" samastamine "sularahaga") või ettekujutus, et pärast virtuaalset arveldamist veetakse ka sularaha pankade vahel.

Ekspertide jaoks on raharinglus üks tervik, millest üks osa on sularaharinglus, tavainimesed rääkisid raharinglusest peamiselt sularaha aspektist lähtuvalt. Selline vastuste erinevus võib tulla sellest, et kui ekspertide jaoks on raharinglus üldine protsess, mis hõlmab nii sula- kui ka kontoraha, selle muutumist ühest teiseks ja ringlemist erinevate majandusagentide vahel, siis tavainimesed käsitlesid seda osa raharinglusest, mille kohta neil oli olemas isiklik kogemus.

Keskpannga roll oli tavainimeste jaoks selgem sularaha puhul, sest oli selge, et keskpang annab seda välja ja korjab kokku, kontoraha puhul ei osatud keskpanga rolli eriti hästi kirjeldada.

4.6. Käibel olevate Eesti kroonide hulk

Tavainimeste hulgas mitmed keeldusid sellele küsimusele vastamast, teatades, et neil pole sellest vähimatki aimu. Üks vastaja oli veendunud, et seda on väga palju, aga vähem, kui me arvame, uurimise peale arvas, et miljonid on vist vähe, ja miljard on ehk ka vähe. Kõige tõelähedasem vastus oli järgmine;

"suurusjärku, no miljardeid kroone äkki, mitmeid miljardeid, ma ei tea, kas just sadu miljardeid, sest meie riigieelarve pidi olema viimati kolmkümmend või nelikümmend miljardit umbes, midagi sellist, aga noh, umbes selles suurusjärgus."
(tavainimene me)

Tavainimeste jaoks oli mõtlemapanev ka küsimus, kuipalju käibelolevast rahast võiks olla sularaha ja kuipalju kontoraha, ehk kumba neist rohkem võiks olla ja kui palju rohkem.

Mõtiskluse käigus jõudsid kõik siiski järeldusele, kontoraha on rohkem kui sularaha:

"...juba niipidi on keeruline mõelda, et kumba rohkem võiks olla. No ma arvan, et sularaha osa on ikka tunduvalt väiksem. Jah, oluliselt väiksem, on vastus."
(tavainimene tl)

"...nagu siil meile ikka ütles, et maksta tuleb kaardiga." (tavainimene me)

Ekspertidid pakkusid käibeloleva sularaha hulgaks 8-10 miljardit, kontoraha puhul oli vaja täpsustada, kas ainult keskpanga poolt emiteeritud Eesti kontokroon või kogu käibelolev kroonikogus, keskpanga poolt emiteeritud kontokroone arvasid kõik olevat käibel umbes 40 miljardit, kogu rahamassi silmas pidades oli nende teada selle hulgaks umbes 100 miljardit.

Eesti Panga bilansis on sularaha natuke üle 9 miljardi krooni, rahapoliitikaga seotud kohustusi natuke üle 22 miljardi krooni ning kogu rahamass ligikaudu 130 miljardit krooni. Teisisõnu, eksperdid olid käibeloleva rahakogusega hästi kursis, tavainimesed polnud selle peale mõelnud ega tahtnud seda ka intervjuu käigus teha. Igatahes oli tegemist spetsiifilise faktiteadmise, mille üle tavainimestel pole igapäevaselt põhjust pead murda. Huvitav aga oli see, et jäädi mõtisklema selle üle, kas rohkem on sularaha või kontoraha.

4.7. Krooni kattevara

Krooni kattevara reguleerib kõige üldisemalt Eesti Vabariigi seadus Eesti krooni tagamise kohta (RT, 05.06.1992, 21, 300), mis ütleb, et Eesti kroon (ringluses olev sularaha ning raha jooksvatel ja tähtajalistel pangakontodel) lastakse käibele täielikult tagatuna Eesti Panga kulla ja konverteeritava välisvaluuta reserviga.

Valdav arvamus tavainimeste hulgas oli, et kattevaraks on kuld, teine levinud arvamus oli, et mõni välismaine tugevam valuuta, kaks korda nimetati selle valuutana Saksa marka. Mõtiskleti selle üle, kas see võiks olla ka midagi mittemateriaalset, ning avaldati lootust, et tegemist ei ole mingite kahtlaste investeeringutega:

"Kuld nagu või? Või mis summa?" (tavainimene rv)

"...see on see, et ta on seotud Saksa margaga kuidagi nii või?" (tavainimene tj)

Ekspertid mainisid ka kulda, kuid seoses ajaloolise selgitusega sellest, kuidas rahareformi käigus anti Eesti Pangale tagasi ennesõjaaegsed varad ja seoses sellega, et nende teada inimeste arvates see ongi kuld. Teisisõnu, selles küsimuses väljendasid eksperdid ka oma kogemust selles osas, mida nende meelest inimesed krooni kattevarast arvavad:

"Hirmus tahtmine on öelda, et see on mets." (ekspert kk)

"...seoses euroga ma olen avastanud, et inimesed kasutavad seda terminit eksitavalt.

Et ei ole olemas mingit fondi, lihtsalt hulga Eesti Panga varade poolel olevatele nii-öelda varadele on seatud teatud investimiskriteeriumid ja seda sellele kriteeriumile vastavat vara hulka kutsutakse krooni kattevaraks." (ekspert jt)

Rahale vajalikku kullakatet on käsitletud ajalootundides ja isegi lasteraamatutes (näiteks „Piilupart Donald, Miki ja teised“), seega on see meelde jäänud kontseptsioon.

Tavainimesed nentisid, et tõenäoliselt siiski kogu krooni kattevara ei ole kuld, aga neil puudus ka ettekujutus, mis see sel juhul olla võiks. Huvitav on fakt, et mitme inimese jaoks oli Eesti kroon seotud Saksa margaga, mis kadus käibelt juba 1. jaanuaril 2002. Selle võimalikuks põhjuseks võib olla selle seose pikaaegsus (1992 – 2002) ning tugev kajastatus krooni käibeletuleku ajal. Teine võimalik põhjus on see, et kuigi on teada, et krooni ja euro kurss on fikseeritud $1\text{EUR} = 15,6466\text{EEK}$, ei ole tavateadmisesse jõudnud see asjaolu, et euro vahetas välja ka krooni ankurvaluuta. Nagu keskpanga funktsioone käsitledes ilmnnes, ei olnud tavainimesed nagunii kursis ka reservihaldusega. Eesti Pank avalikustab küll igakuiselt krooni kattevara aruande, kuid meedias see laiemat kajastust ei leia. Teaduslik teadmine sai ka siinkohal kokkuvõttes grupi representatsiooniga kaetud, kuid kui tegelikkuses on kulda väike osa ja suurema osa moodustavad välisvaluutad, sh peamiselt riiklikud võlakirjad, siis representatsioonis oli rõhk kindlasti kullal ja muud valuutad ja investeeringud said mainitud vaid üksikutel juhtudel.

Ekspertid kirjeldasid krooni kattevara erineva detailsusastmega alates sellest, et tegemist on lihtsalt Eesti Panga varadega kuni selleni, mis Eesti Panga bilansis varadena kirjas on. Tavainimesed rääkisid palju kullast – metsa, erinevalt eksperdi arvamusest, ei mainitud.

4.8. Valuutakomitee süsteem

Valuutakomitee süsteemi osas oli segadust ja ebakindlust kõigist tõstatatud teemadest kõige rohkem.

Teoreetilises käsitluses on valuutakomitee süsteem "...valuutakomitee printsiibile tuginev rahasüsteem, mida Eesti oludes rakendatuna iseloomustavad

- 1) fikseeritud vahetuskurss Saksa marga suhtes ($1\text{DM} = 8\text{EEK}$),
- 2) valitsusest sõltumatu keskpank, kelle kohustused on piiratud olemasolevate välisvaluuta- ja kullavarudega, ja
- 3) Eesti raha piiramatult konverteeritavus. Valuutakomitee-süsteemi rakendamine on vahetuskursipoliitika erijuhtum, mille puhul keskpank garanteerib oma valuutareserviga kas kogu sularaha või isegi kogu baasraha vahetuskursi."

(Mereste 2003: II 494) Kõik vastajad tunnistasid, et isegi kui nad on seda sõna kuulnud, ei tea nad täpselt, mida see võiks tähendada, mitmed püüdsid kohapeal välja mõelda, mis see võiks

olla. Enamasti arvati et tegu on mingisuguse institutsiooniga ("valuutakomitee"), erinevused olid selles, mida pakuti selle institutsiooni ülesandeks. Üldiselt arvati selle institutsiooni ülesandeks tegelemist teiste rahadega, et määrata kursse ehk hindu teiste rahade suhtes:

"...et valuutakomitee võiks olla nagu see asjandus, mis, üksus, mis, institutsioon, mis hoiab seda väärtust, mõtleb välja selle universaalse väärtuse ja kuidas see käib." (tavainimene mk)

Arvati ka, et kõnesolev institutsioon teostab järelevalvet või tegeleb eurole üleminekuga.

"...aga eks nad siis valuutadega, kas nemad tegelevadki nende hindadega või järelevalve mingi või..." (tavainimene rv)

"No ma arvan, et hetkel nad tegelevad selle eurole üleminekuga, aga no niuksetel normaalsetel perioodidel võiksid nad lihtsalt tegeleda sellega, et vaadata, mis need teised rahad teevad." (tavainimene tl)

Kohapeal vastust tuletada püüdnud tavainimestest vaid üks oletas, haakudes sõnaga "süsteem", et tegu on reeglita:

"No ju ta on mingi selline, kui sa ütled valuutakomitee, nagu kokkulepe, reeglid, kuidas asjad käivad. Aga täpselt, millistes reeglites, seda ma ei tea. Selleks, et saaks nagu saaks üldse neid kursse määratleda, teiste riikidega koostööd teha ja mitte nagu iga kord uuesti kokku saades reegleid kokku leppima hakata nullist." (tavainimene kk)

Valuutakomitee süsteemi puhul on ilmselt eksitavaks selle nimetus, mis viitab justkui mingile institutsioonile. Siiski, nimetuse esimene pool "valuuta" andis kätte juhtlõnga, kus suunas mõelda, ja üldiselt pakkusid tavainimesed korduvalt väja, et see tegeleb valuutakurssidega, mis polegi tõest väga kaugel, sest valuutakomitee ideeks on kursi hoidmine mingi ankurvaluuta suhtes. Võimalik, et tavainimestele assotsieerus see sõna ka Rahvusvahelise Valuutafondiga, sest üks intervjuueeritavatest esitas täpsustava küsimuse, kas ma pean silmas rahvusvahelist valuutakomiteed.

Kogu reservihalduse valdkond oli siiski tavateadmistes võrdlemisi hägusalt esindatud, see on küllalt abstraktne ja tavainimesest kaugel olev valdkond, mida ka meedia ei kajasta. Lisaks on

kasutusel väljend 'börsil mängimine', mis võib anda sellele tegevusele kahtlase väärtuse. Krooni kattevara on aga asi, millega ilmselt mängida ei tohiks.

4.9. Üleminek eurole

Intervjuude läbiviimise ajal oli Eesti parasjagu eurole ülemineku faasis, kus üleminek oli juba üsna kindel ja Eesti riigi poolt kõik otsustamiseks vajalikud ettevalmistused tehtud ning ka meedia kajastas eurole üleminekut üha sagedamini, kuid kuna lõpliku otsuseni oli mõni kuu aega, siis kindlal ja lõplikul moel üleminekust veel rääkida ei saanud.

Selles osas, miks üldse eurole üle minna, oli tavainimeste hulgas sagedasemaks vastuseks, et niiviisi on lihtsam, sest ka paljud teised kasutavad eurot:

"...lihtsalt on lihtsam ajada neid asju kui on sama valuuta, eksole, riikide vahel"
(tavainimene tj)

Lisaks see, et kaob ära devalveerimise oht:

"No seesama devalveerimise võimalikkus, siis kaob see võimalus ära ja on kohe nagu üks oht nende jaoks vähem, kelle jaoks devalveerimine ohtu kujutab."
(tavainimene kk)

Üks vastajatest keeras küsimuse teistpidi ja küsis, milleks üldse on mõtet hoida Eesti krooni, kui fikseeritud kursi idee on selles, et oleks sisuliselt nagu euro:

"No, küsimus on see, et miks on mõtet hoida seda Eesti krooni tegelikult. /No ja on mõtet?/ No ei ole ju ses mõttes, et kui ta juba seotud on, no et ma saan aru, et kogu selle sidumise idee seisnebki selles, et meil oleks nagu sisuliselt ka euro, et siis olla sellesamas süsteemis nagu euroriigid on. Samas rahasüsteemis." (tavainimene tl)

Kui tavainimeste jaoks oli eelkõige oluline see, et elu läheb lihtsamaks, siis eksperdid toonitasid usaldusväärse tõusu, tuues näiteks seda, et me ise võime küll kindlalt oma kursi fikseeritust uskuda, kuid välismaailm ei usu seda sama kindlalt kui meie, sest elu on näidanud, et tihtipeale riikides, kus on väidetavalt fikseeritud kurss, on hiljem selgunud, et polnud ta nii fikseeritud midagi. Lisaks on krooni käibeloleku ajal ka Eestis aeg-ajalt tõstnud pead soov kurss ujuma lasta:

"Keskpanga põhiülesanne on müüa usaldust, see raha [euro] on usaldusväärne"
(ekspert jt)

Eurole üleminekut puudutades pidid intervjuueeritavad jagama oma nägemust sellest, kuidas mõjutab eurole üleminek tavainimest, kuidas keskpanka ja kuidas riiki tervikuna.

Tavainimesed olid ühel nõul selles, et tuleb alguses arutama õppida; teine levinud veendumus oli, et hinnad tõusevad. Ka müntide senisest suurem osakaal sai mitmes intervjuus ära märgitud, esile toodi vajadust kohaneda ja harjuda sellega, et 15 krooni asemel on üks münt, rahakotid lähevad raskemaks. Mainiti ka seda, et palju reisivatele inimestele on parem, kui pole vaja raha vahetada.

"Kui palju sente seal on! Kõik rahakotid tuleb ümber vahetada. ja hinnad lähevad kallimaks, nagu räägitakse. [...] Aga teine asi on palkadega, kas need ikkagi tõusevad või ei tõuse?" (tavainimene tj)

"Noo, räägitakse, et hinnad tõusevad siis, eks" (tavainimene rv)

Eksperdid, seevastu, toonitasid paremat võimalust hindu võrrelda ja seda, et Euroopasse reisimiseks pole enam vaja raha vahetada. Toodi välja ka see aspekt, et kõige otsesem kasu on nendel inimestel, kelle kohustused pankade ees on eurodes, kuid kes palka saavad kroonides, pärast euro kasutuselevõttu on siis nende inimeste kohustused ja sissetulekud samas vääringus.

Tavainimeste juttudest jäi kõlama hirm hinnatõusu ees ja reisimise lihtsustumisest rääkisid nad pigem möödaminnes, eksperdid, seevastu toonitasid nimelt seda, et lihtinimesel on siis parem reisida ning hinnatõusust ei rääkinud eksperdid midagi. Seega mainiti enam-vähem samu asju, aga rõhud olid erinevates kohtades.

Riigile tervikuna nähti tavainimeste hulgas kasu selles, et välismaised firmad saavad lihtsamalt Eestisse investeerida, ja et see jätab Eestist turvalisema ja usaldusväärsema mulje, samuti lihtsustab suhtlemist. Siiski oli ka inimene, kes uskus, et üldiselt ei muutu midagi:

"...ehk siis elavdubki see import-eksport ja majandus ja kõik" (tavainimene tj)

"Euroopa Liiduga ühinemine oli oluliselt, noh, sisuliselt palju olulisem, kus hakkasid järjest kõik uued seadused ja asjad tulema, ehkki tavainimene nagu absoluutselt millestki aru ei saanud, et nüüd on nagu vastupidi mu meelest, konkreetseid asju on väga palju, aga suurt erinevust ma siin küll ei näe."
(tavainimene tl)

Eksperdid toonitasid samuti majanduskliima ja investeerimiskliima paranemist.

Keskpanga ülesannete muutumise kohta oli tavainimeste nägemus seinast seinä, imestusest, miks nad peaksid muutuma, veendumuseni, et kindlasti muutuvad. Võimalike muutustena toodi välja see, et Brüsselil⁴ hakkab edaspidi olema rohkem sõnaõigust Eesti rahaasjades, et valuutadega pole vaja enam tegeleda (see viitas intervjuu käigus omandatud infole valuutakomitee kohta). Kes uskusid, et töö keskpangas jääb põhimõtteliselt ikka samaks, nentisid, et ülemineku käigus küll on keskpangal rohkem tööd kõigi nende rahade väljavahetamisega seoses, aga et

"...võib-olla mõned tööülesanded natuke muutuvad, tuleb ka ennast kohandada ümber, aga see maht võib-olla jääb... no alguses, vaata, on kindlasti segadust rohkem, aga lõpus, lõpp-perspektiivis vist mitte." (tavainimene rv)

Eksperdid rääkisid, et esiteks muutub Eesti Pank osaks suuremast rahasüsteemist, mis ühelt poolt nõuab suuremat kursisolekut Euroopa asjadega, aga teisalt ka võimalust neid asju mõjutada. Samuti muutub rahapoliitika, ehk meetod, kuidas keskpank rahasüsteemi toimimist haldab. Kui siiani oli tegu valuutakomitee süsteemiga, siis euroalas toimib inflatsiooni otsejuhtimine läbi keskpanga kehtestatud intressimäärade. Tehnilisemalt võttes toodi välja, et muutub reservihaldus ja Eesti Panga president hakkab osalema Euroopa Keskpanga nõukogu töös.

"...sellist Eesti Panga iseotsustamist jääb vähemaks, aga samas jällegi, noh, meie vaateväli peab suurenema, me peame nägema Eesti piiridest kaugemale, tuleb oluliselt Euroopa-kesksemalt mõtlema hakata ja niimoodi." (ekspert mn)

⁴ Tegelikult asub Euroopa Keskpank, millega euroalas olles on tihe läbikäimine, Frankfurtis

Kuidas euro Eestis praktiliselt kasutusele tuleb, selles osas arvasid tavainimesed paaril korral, et samamoodi nagu rublad kroonideks vahetati:

"...mul on nagu see mälestus sellest, kui mindi nagu rubla pealt krooni peale, ja ju ma olen eeldanud, et ju see umbes samamoodi käib." (tavainimene kk)

Üldiselt kirjeldati tavainimeste poolt aeglast ja järk-järgulist üleminekut, kus mingi aja jooksul lihtsalt kroonid kaovad käibelt, sest neid juurde ei lasta. Pangast ja poest hakkavad inimesed lihtsalt saama eurosid, kuni tasapisi kõik kroonid kasutuselt kaovad, kontol on kohe 1. jaanuarist eurod. Selleks ajaperioodiks, mil maksevahendina aktsepteeritakse nii krooni kui ka eurot, pakuti paar kuud, ja üldiselt nähti seda niiviisi, et igalt poolt hakatakse lihtsalt kroone kokku korjama ja eurosid asemele andma ja siis vaikselt kaovadki kroonid käibelt.

"...järgmise aasta esimesest jaanuarist tahtsid nad eurole üle minna vist, et noh, hakatakse rahva seas infot levitama alguses ja siis aasta alguses vist mõned kuud kehtivad kroon ja euro paralleelselt, et kuni kõik jõuavad oma rahavarud kuidagi ära vahetada või ja siis kroon kaob vist kasutuselt ära." (tavainimene me)

"...võib-olla poodides antakse ka neid (eurosid), et kui annad krooni, siis äkki antakse sulle eurodes tagasi. Või noh, nii et nii ta tasapisi läheb. Korjatakse neid kroone järjest vähemaks pankadest ja igalt poolt ja lastakse eurosid asemele." (tavainimene tj)

Eksperdid toonitasid, et tegu ei ole sellise rahavahetusega nagu 1992. aastal, et seekord on mõistlik viia kõik oma sularaha aasta lõpus pankka ja panna arvele, mis siis öösel vastu 1. jaanuari seal muutub eurodeks, et siis 1. jaanuarist hakata oma arvelt eurosid välja võtma. Detailsemalt märgiti, et kaks nädalat saab poes maksta mõlemas vääringus, kuus kuud saab pangakontorites raha vahetada ja Eesti Pangas igavesti.

"...et no kuidas ta ikkagi euroks saab, et no seda võiks niimoodi öelda, et see on nagu kokkulepe, see on kokkulepe praeguste eurot kasutavate riikide ja Eesti riigi vahel, et me Eesti riigis niimoodi teeme." (ekspert mn)

"Ei, raha ei saa vahetada, raha ei peagi vahetama, raha vahetub ise. /Kuidas?/ noh, kahe nädala jooksul saad põhimõtteliselt kõik oma need sularahakroonid igas poes kas või ära anda, siis edaspidi saad kommertspankades vajadusel vahetada ja edasi siis Eesti Pangas saab piiramatult." (ekspert va)

Selle kohta, kuidas toimus otsustusprotsess eurole ülemineku kohta, teadsid üks tavainimeste grupist ja üks ekspert, et selle otsuse võttis vastu rahvas rahvahääletusel, kui otsustati Euroopa Liiduga liitumise üle. Ja eksperdi täpsustus ütles, et seega pole hetkel tegu muuga kui erandi lõpetamisega. Teised tavainimesed teadsid, et tegu on mingite Euroopa Liidu institutsioonidega.

"Seal oli mingid kaks organismi, mis pidid arutama, üks oli see, kes nüüd maikuu hakkab midagi ütleva ja kes see nüüd oli, kes neid nimesid enam mäletab ja no mingid Euroopa Liidu organismid nad on ja kelle kohta öeldi, et ei, tegelikult nemad ka veel ei otsusta, nemad arvavad, et kas on sobilik ja siis tuleb see teine, kes tegelikult otsustab, aga kes nad siuksed on, neid ma ei tea" (tavainimene tl)

Ekspertid rääkisid Euroopa Komisjoni ja Euroopa Keskpanga raportitest ja sellest, et viimase jah-sõna peab ütleva Euroopa Liidu rahandusministrite kogunemine:

"Kui olla täpne, siis tegelikult Eesti rahvas otsustas Euroopa Liitu astumisel, et me võtame kasutusele euro. Nüüd sisuliselt meile kehtestati üleminekuperiood ja üleminekuperiood senikauaks, kuni me tahame, no tahtmises, no seaduse järgi ei ole meie tahtmises asi kinni, ei ole, et kui me täidame ja kõik, kes seda hindavad, arvavad, et asi on korras, siis me peamegi astuma." (ekspert jt)

Euro kasutuselevõtu raames oli juttu ka Maastrichti kriteeriumitest. Tavainimesed teadsid kõik, et mingid kriteeriumid olid, kuid suutsid nimetada peamiselt seda, et inflatsioon ei tohi kõrge olla.

"Jaa, ma tean, et inflatsioon ei tohtinud olla üle mingi kindla numbri. Aga tõenäoliselt ka mingi tasakaalustatud eelarve ja mingid siuksed asjad olid veel." (tavainimene tl)

Tavainimeste hulgas leidis ka nurinat, et valitsus kasutab isegi rasket aega ära selleks, et eurole üle minna ja teeb inimeste elu veel keerulisemaks, kärpides riigieelarvet.

"Ma päris täpselt kõiki tingimusi ei mäleta, seal oli kindlasti mitu tingimust, aga see peamine, millest ikka kõigis ajalehtedes kirjutati, oli see, et inflatsioon püsiks mingisugusel kindlal tasemel ja ei ületaks mingit kindlat protsenti ja just sellepärast

see Ansipi valitsus kogu aeg seda riigieelarvet kärpis ja nüüd näiteks õpetajatele õppelaenu tagasi ei makstagi enam." (tavainimene me)

Eksperdid aga seletasid kõik viis kriteeriumit põhjalikult lahti, ja tõstsid äsja tsiteeritud nurinas mainitud esile positiivse strateegiana:

"Võib öelda, et Eesti on praegu isegi ära kasutamas soodsat olukorda, kus nii majanduskasv ei buumi ja hinnad ei kisu ülesse, et see on ka väga soodne olukord praegu liituda eurotsooniga, et tegelikult sellist majanduslanguse perioodi ära kasutades, et liituda eurotsooniga, tegelikult oluliselt aidata kaasa sellisest majanduslangusest välja tulekuga läbi sellise ettevõtluskliima usaldusväarsuse ja kõige, mis sellega kaasneb." (ekspert mn)

Euro kasutuselevõtt oli valdkond, milles tavainimesed end kõige vabamalt tundsid. Seda võib seletada asjaoluga, et tegemist on hetkel (ja ka intervjuuerimise hetkel) ühiskonnas laialdaselt käsitlust leidva teemaga. Ekspertide ja tavainimeste vastused olid paljuski sarnased, kuid rõhuasetused olid erinevates kohtades. Kui eksperdid rõhutasid eurole ülemineku vajadusena usaldusväarsuse tõusu Eesti riigi vastu, siis tavainimesed rõhutasid lihtsamat suhtlemist välismaailmaga, ehk kui ekspertide jaoks oli tegemist süsteemse kasuga ja eelkõige kasuga riigi tasandil, siis tavainimeste jaoks oli tegemist praktilise lihtsustusega ja mingile laiemale kasule tähelepanu ei pööratud. Selles osas, kuidas eurole üleminek mõjutab tavalist inimest, oli tähelepanuväärne seik see, et kui eksperdid pidasid tavainimesele peamiseks mõjukuks seda, et tavainimene saab nüüd palju paremini võrrelda sama toote hindu erinevates riikides ja tal on palju lihtsam reisida, siis tavainimesed küll tõid selle aspekti välja, kuid mitte esimeses järjekorras. Domineerivaks teemaks oli tavainimeste hulgas hoopsiki võimalik hinnatõus ja sularaha muutumine enam mündipõhiseks ning vajadus alguses arvutamist harjutada. Ekspertide nägemuses muutub elu tavainimese jaoks lihtsamaks, sest parem on reisida ja võrrelda, tavainimesed ise tegelikult pelgavad hinnatõusu ja segadust arvutamise ees.

Keskpanga toimimist euroala liikmena ei pidanud keegi oluliselt erinevaks keskpanga toimimisest väljaspool euroala. Kui hinnatõus on meedias ja ühiskonnas kõlapinda leidnud võimalus ja on arutletud selle üle ja seda ka tavainimesed mainisid, siis keskpanga kohta on avaldatud meedias arvamust, et pärast eurole üleminekut jääb keskpangal tööd palju

vähemaks, kuid antud töö raames usutletud inimestest ei arvanud seda keegi. Selles osas, kuidas riigile tervikuna mõjub euro kasutuselevõtt, oli ekspertide jagatud arvamus see, et ettevõtlus- ja investeerimiskliima muutuvad usaldusväärsemateks. Tavainimeste vastustes oli variatiivsust rohkem, kui usalduse tõusu ja majanduse elavdumist mainiti kordvalt, siis kõik need üksikvastused, mis räägivad, et midagi ei muutu või et läheb palju segasemaks kõik, on küll vastandlikud, kuid näitavad seega, et see teadmine ei ole väga jagatud – inimesed fokuseerivad siin pigem iseenda kui riigi tasandile.

Praktilise ülemineku osas oli näha, et selle toimumine tavainimestele erilist muret ei teinud, kõik kirjeldasid seda protsessi kui sujuvat ajapikku vahetumist, kus mõnda aega käibivad rahad paralleelselt. Selle kohta polnud kevadel veel laialdasemalt infot jagatud.

Otsustusprotsessist rääkides mainis vaid üks inimene mõlemast grupist seda, et tegelikult otsustas euro kasutuselevõtu Eestis rahvas siis, kui toimus rahvahääletus Euroopa Liiduga liitumise üle, ja nüüd toimub vaid meile kehtestatud erandi lõpetamine. Seda, et tegu on vaid meile kehtestatud erandi kaotamisega, pole ka meedias väga aktiivselt kajastatud. Küll aga aktiveerusid vahepeal eurovastased, kes nõudsid meedia vahendusel rahvahääletust euro kasutuselevõtu üle ja korraldasid ka eurovastase piketi Eesti Panga ees.

4.10. 'Oma raha' tähendus

Tavainimesed pidasid krooni märgilist tähendust tähtsaks – kui mitte enda jaoks, siis vähemasti teatud hulga teiste inimeste jaoks:

"...sümboliline väärtus... jah, kindlasti on. Et see on ju selline rahvuslik rahaühik, et siis kui oli see esimene vabariik, siis juba võeti kroon kasutusele ja siis selle teise vabariigi ajal tuli ja vahetas rubla välja, et ma arvan, et eriti vanemale põlvkonnale on see kroon ikkagi väga tähtis." (tavainimene me)

Nimetati seda, et kroonid on ilusad ja meeldivad inimestele ja neil on kultuuriline väärtus.

"Ma mõtlen, et seal Tammsaare ja Hurt ja aeg-ajalt see ikka tuleb jälle välja küll. Euro peal on mingisugused Euroopa kirikud, no kellele neid vaja on?" (tavainimene mk)

Emotsionaalselt raske arvati olevat eriti eakamatel inimestel, kellel on raske harjuda ühelt poolt müntide, teiselt poolt sissetulekute väiksusega:

"...[vanemad inimesed] kurdavad rohkem, võib-olla kindlasti paljud unustavad oma raha või ei vaheta neid ära, siis avastavad hiljem, pärast on probleemid, sellised asjad pigem. Või siis ei saa isegi hakkama nendega, olgem ausad, need on väikesed rahad " (tavainimene tj)

"...see mõjutab kindlasti ka emotsionaalselt halvasti, kui sa näed, et su palk on umbes lihtsalt palju väiksem number kui see, mis sa oled harjunud saama."
(tavainimene rv)

Ekspertid uskusid enamasti samuti, et suurema osa rahva jaoks on kroonil märgiline tähendus, ja tõid olulise aspektina välja selle, et krooni kasutuselevõtt oli oluline verstapost taasiseseisvumisel, et

"...ta oli ikkagi väga oluline etapp siin vahepeal, praegu, eraldamaks Eestit siis, tõmbamaks välja Eestit Nõukogude Liidust, Nõukogude Liidu majandusest ja noh, sellisest tol hetkel ikkagi väga ka hüperinflatsiooni keskkonnast ja pakkuda sellist nagu rahulikumat ja arusaadavat keskkonda, et Eesti kroonil selles suhtes on olnud väga nagu oluline roll, et noh see piir tõmmata." (ekspert mn)

Seega tuleb ekspertide jaoks krooni märgilisus nimelt kontrastist rubladega, kuid ei mainitud, erinevalt tavainimestest, et Eestil oli oma raha ka enne Teist maailmasõda (nn eelmise vabariigi ajal). Ekspertid uskusid, et rahval on raske kroonist loobuda ning inimesed sooviksid ilusad kroonid alles jätta, kuid et samas saab rahvas aru, et üleminek eurole on mõistlik. Emotsionaalse aspektina toodi välja ka hirm:

"Vanematel konservatiivsematel inimestel on, tõenäoliselt ikka on kahju ja pluss, jah, see väike värin, et rahareformiga on siiani alati keegi natukene tünge saanud."
(ekspert va)

"Ma arvan, et see kui me räägime noh mingitest uuringutestki, et kas inimesed pooldavad euro tulekut, siis ma olen täitsa veendunud, et inimesed, kes panevad lahtrisse „Jah“, ma pooldan euro tulekut ja kui sealsamas küsida, kas sul on hinges kahju, et kroonist peab loobuma, siis ma arvan, et ta paneb sinna kah „Jah“."
(ekspert mn)

Selles küsimuses erines taas ekspertide arvamus ja intervjueeritud tavainimeste arvamus. Kui eksperdid toonitasid Eesti krooni tähtsust Nõukogude Liidust lahkulöömisel, siis tavainimeste jaoks oli kroonide puhul oluline side eelmise Eesti Vabariigiga.

Teine läbiv teema tavainimeste jaoks oli Eesti krooni rahatähtede ilu ja seos Eesti kultuuriga ja neist on kahju loobuda Euroopa kirikute kasuks.

4. Järeldused

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida sotsiaalseid representatsioone rahast. Töös kõrvutasin tavainimeste ja ekspertide arusaamu rahast ja sellega seonduvatest teemadest. Empiirilisteks eesmärkideks oli tuua välja võimalikke sarnasusi ja erinevusi intervjueritud gruppide arusaamade vahel.

Intervjuude analüüsis välja joonistunud arusaamasid saab omavahel suhestada kahes erinevas dimensioonis. Esmalt võib tuua välja grupisise variatiivsuse arusaamade homogeensuses või heterogeensuses, teisalt ilmnis gruppidevaheline arusaamade kokkulangevus või erinevus.

Uuring näitas seda, et ekspertide hulgas olid homogeensemad arusaamad nendes küsimustes, millele on olemas selgelt defineeritav teaduslik määratlus. Tüüpilisteks näideteks sellistest mõistetest on inflatsioon, valuutakomitee süsteem, hind. Heterogeensemad olid ekspertide seisukohad küsimustes, mis pole üheselt teaduslikult defineeritavad nagu näiteks raharinglus või keskpanga funktsioonid, sellised teemad vajasis enamjaolt täpsustamist.

Erinevates gruppides võivad olla väga homogeensed arusaamad, millel puudub täielikult ühisosa teiste gruppide arusaamadega, käesolevas töös on selliseks näiteks representatsioon Eesti Panga tuluallikatest. Kokkulangevus oli intervjueritud gruppide arusaamades suurem meedias enam käsitletud teemade puhul. Nii langesid oluliselt kokku arusaamad sellistest laialdaselt meedias kajastatud nähtustest nagu hind, inflatsioon ja eurole ülemineku põhjused. Vähe või üldse mitte kattusid intervjueritud gruppide arusaamad sellistest nähtustest nagu valuutakomitee printsiip, krooni kattevara ja Eesti Panga tuluallikad.

Huvitavamate tulemustena võib välja tuua näiteks eurole ülemineku praktilise korralduse seostamist 1992. aasta rahareformiga, kus Eesti kroon asendas rubla, olgugi, et olemuslikult on tegemist kahe täiesti erineva olukorraga. Tol korral oli tegemist täiesti uue vääringuga ning selle vahetamisele kehtisid piirangud vahetatava koguse suhtes. Üleminekul eurole vahetub kogu käibelolev raha ning kasutusele võetav vääring on kehtinud juba aastaid ning paljudel

inimestel on sellega olnud varasem kokkupuude. Sellist seostamist minevikukogemusega võib sotsiaalsete representatsioonide teooria kohaselt nimetada ankurdamiseks.

Teine märkimisväärne tulemus eurole ülemineku kontekstis oli peaaegu kõigi tavainimeste poolt välja toodud eurole ülemineku seotud hinnatõus. Samas näitavad Lisas 2 esitatud graafikud, kuidas viimati eurole üle läinud riikides pole olulist hinnatõusu toimunud. Inflatsioon iseenesest toimub pidevalt ja on osa majanduse loomulikust arengust.

Lisaks võib huvipakkuva tulemusena välja tuua krooni kattevara seostamise Saksa margaga, mis on juba aastaid käibelt kadunud. See näitab, kuidas mingi arusaam on vähem muutunud kui selle arusaama aluseks olev fenomen.

Intervjuude analüüsist nähtus, et tavainimeste arusaamad olid erinevate fenomenide osas erineva homogeensusega ja erineva kokkulangevusega ekspertteadmistega. Mitmel juhul aga oli väga homogeenne teadmine teadusliku maailma mõttes ebatäpne (näiteks krooni kattevara või euroga kaasnev hinnatõus). Selgus ka, et meedias enamkajastatud teemade puhul oli ekspertteadmise ja tavateadmise kokkulangevus suurem. Seega on oluline tegeleda valdkonna teadvustamise ja selgitamise puhul rohkem nende nähtustega, mille sotsiaalne representatsioon on tavainimeste hulgas homogeenne, kuid ebatäpne, sest sel juhul on tegu tugeva ning ennast taastootva representatsiooniga, mille muutmiseks on oluline muuta selle tuumseid komponente.

Intervjuudes väljendatud arusaamad võivad olla erinevad ka seetõttu, et erinevate gruppide esindajad mõistsid küsimusi erinevalt, erinevatel mõistetel oli nende jaoks erinev tähendus. Selliseks näiteks on küsimus raharinglusest, mille puhul tavainimese jaoks tähendas see pigem sularaharinglust ja ekspertide jaoks ühtset süsteemi, kus ringlevad nii sularaha kui ka kontoraha.

Kokkuvõtteks võib öelda, et gruppidevahelised arusaamade kattuvused ja erinevused ning grupisisene homogeensus või heterogeensus mingi fenomeni kohta annab materjali edasiseks uurimistegevuseks, erilist huvi võiks pakkuda objektiveerimisprotsessi uurimine, mis heidaks valgust sellele, milliste tegurite mõjul representatsioonid rahast täpsemalt kujunevad ja

kinnistuvad. Protsessi põhjalik mõistmine oleks oluline rahandusalase teavitustöö kavandamisel ja inimeste toetamisel orienteerumises selles igapäevaelus olulises, petlikult tuttavlikus, aga tegelikult komplitseeritud teemas, mis pädeva informatsiooni puudumise korral sünnitab hirme ja kahtlusi.

Lisa 1 Intervjuu kava

Rahast ja keskpangast üldisemalt:

- Kuidas defineerida raha?
- Milleks meile raha vaja on?
- Kujutleme rahavaba ühiskonda. Milline see välja näeks?
- Kes ja kuidas reguleerib ühiskonnas (majandusruumis) käibeloleva raha hulka?
- Kuidas kujunevad hinnad?
- Miks tekib inflatsioon?
- Millist mõju avaldab devalveerimine?
- Millised on keskpanga ülesanded?
- Miks keskpanga üldse vaja on? Miks ei võiks neid ülesandeid täita mõni kommertspank või Rahandusministeerium?
- Millised võimalused on keskpangal majandust mõjutada? Tagada rahastabiilsust ja hinnastabiilsust?
- Kust saab keskpank enda ülalpidamiseks raha?

Eesti rahasüsteemiga seotud küsimused:

- Kuidas Eesti kroon ringlusse jõuab?
- Milline on kontoraha ringlus? Aga sularaha oma?
- Kui palju on praegu ringluses sularaha? Aga kontoraha?
- Mis on krooni kattevaraks ja kes ja kuidas seda haldab?
- Kuidas tekib vahetuskurss?
- Mis on valuutakomitee süsteem?

Võimalik üleminek eurole:

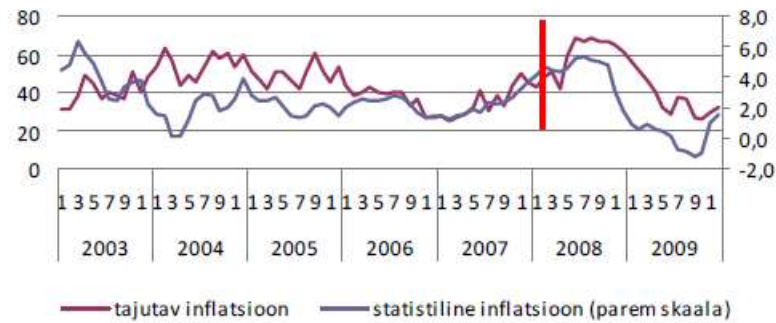
- Miks on kasulik võtta kasutusele ühine vääring kui vahetuskurss on nagunii fikseeritud?
- Kuidas mõjutab euro kasutuselevõtt indiviidi igapäevaelu? Kuidas keskpanga ülesandeid?

Kuidas riiki tervikuna?

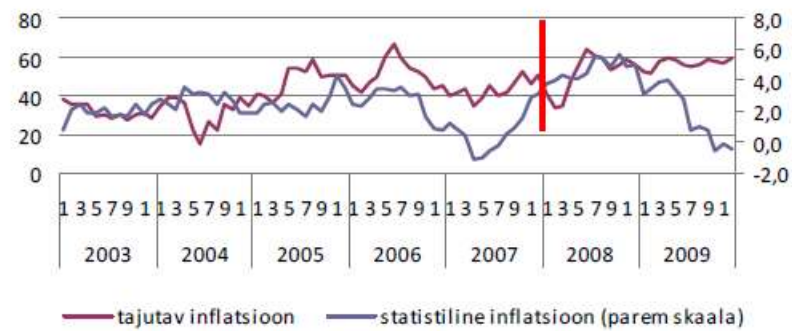
- Kas kroon on vaid maksevahend või omab ka mingit märgilist tähendust? Kas euro kasutuselevõtul on ka emotsionaalseid aspekte?
- Mida toob endaga euro kasutuselevõtuga kaasnev suurem lõimumine Euroopa ühtse majandusruumiga? Kas saame paremad tingimused kauplemiseks või kaotame oma eripära?
- Kuidas üleminek kroonilt eurole realselt toimub?
- Kes otsustab Eesti liitumise euroalaga ja selle liitumise tingimused? Millised kriteeriumid pidi Eesti täitma, et eurole üleminek üldse võimalik oleks?

Lisa 2 Tajutav ja statistiline inflatsioon üleminekul eurole

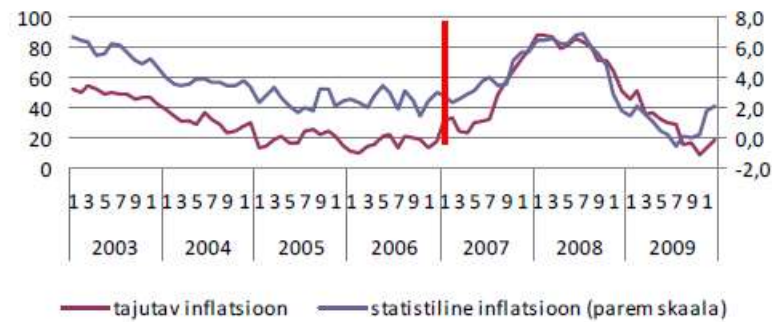
Küpros



Malta



Sloveenia



Slovakkia



Kasutatud allikad

- Abric, Jean-Claude (2001) A Structural Approach to Social Representations – Kay Deaux, Gina Philogène (Ed.) *Representations of the Social. Bridging Theoretical Traditions*. Blackwell Publishers
- Abric, Jean-Claude (1994) Les représentations sociales: aspects théoriques – Jean-Claude Abric (Ed.) *Pratiques sociales et Représentations*. Presses Universitaires de France
- Abric, Jean-Claude (1984) A theoretical and experimental approach to the study of social representations in a situation of interaction – R. M. Farr, S. Moscovici (Ed.) *Social representations*. Cambridge University Press
- Adler, Epp (2008). *Eesti ja vene gümnaasiumiõpilaste sotsiaalsed arusaamad Euroopa Liidust – Harjumaa ja Ida-Virumaa näitel*. Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž: magistritöö.
- Bangerter, Adrian (1995) Rethinking the relation between science and common sense: a comment on the current state of SR theory. *Papers on social representations*. (1995, vol 4)
- Flick, Uwe (1998). Introduction: social representations in knowledge and language as approaches to a psychology of the social. — U. Flick (Ed.). *The psychology of the Social*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 1—12.
- Gaskell, George; Stares, Sally; Allansdottir, Agnes; Allum, Nick; Fischler, Claude; Hampel, Jürgen; Jackson, Jonathan; Kronberger, Nicole; Mejlgaard, Niels; Revuelta, Gemma; Torgersen, Helge; Wagner, Wolfgang; Rämmer, Andu; Raudsepp, Maaris (2010, ilmumas). *Europeans and Biotechnology in 2010: Patterns and Trends—Eurobarometer 73.1*. A report to the European Commission's Directorate-General for Research.
- Eesti Panga aastaraamat 2009
- Eesti Panga Seadus RT I 1993, 28, 498
- Eesti Vabariigi seadus Eesti krooni tagamise kohta (RT, 05.06.1992, 21, 300)

- Kello, Katrin (2009). Referaat sotsiaalsete representatsioonide teoriast ehk kuidas käsitleda mingi nähtuse – näiteks ajalooõpetuse – mõistmist erinevates inimrühmades ja tekstikogumites. Publitseerimata materjal
- Marková, Ivana (2003). *Dialogicity and Social Representations: the Dynamics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marková, Ivana; Linell, Per; Grossen, Michèle; Salazar Orvig, Anne (2007). *Dialogue in focus groups: exploring socially shared knowledge*. London; Oakville: Equinox.
- Moliner, Pascal; Gutermann, Maria (2004) Dynamique des descriptions et des explications dans une représentation sociale. *Papers on Social Representations volume 13, pages 2.1-2.12*
- Moscovici, Serge (2001) Why a Theory of Social Representations – Kay Deaux, Gina Philogène (Ed.) *Representations of the Social. Bridging Theoretical Traditions*. Blackwell Publishers
- Moscovici, Serge (1998). The history and actuality of social representations. — U. Flick (Ed.). *The psychology of the Social*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 209—273.
- Moscovici, Serge (1984) The phenomenon of social representations – Robert M. Farr, Serge Moscovici (Ed.) *Social representations*. Cambridge University Press
- Moscovici, Serge (1976) La psychanalyse; Son image and son public [Psychoanalysis: its image and its public]. Paris: Presses Universitaires de France
- Mereste, Uno (2003) Majandusleksikon I ja II, Eesti Entsüklopeediakirjastus
- Pajula, Stella (2007). *Alaealiste noorte alkoholi tarbimine sotsiaalsete representatsioonide teooria võtmes: pildilise meediateksti analüüs*. Tartu Ülikooli sotsioloogiaosakond: bakalauesusetöö.
- Raudsepp, Maaris (2005). *Why is it so difficult to understand the theory of social representations?* Culture & Psychology, 11(4), 455 - 468.

Richards, Jeannine Marie (2002). *Social representations of gender in the hidden curriculum of school textbooks in Estonia and England*. Tartu Ülikooli psühholoogiaosakond: magistritöö.

Rämmer, Andu (1998). *Kuidas ühiskondlikud muutused mõjutavad sotsiaalseid representatsioone: ettekujutused ühiskonna kihistumisest*. Tartu Ülikooli psühholoogiaosakond: magistritöö

Sooväli, Helen (2000). *Esternas bild av svenskar och Sverige i estniska tidningar*. Tartu Ülikooli skandinavistika osakond: magistritöö.

Wagner, Wolfgang (2007) *Vernacular Science Knowledge: Its Role in Everyday Life Communication*. *Public Understanding of Science*, Sage Publications Ltd.

Wagner, Wolfgang; Hayes, Nicky (2005) *Everyday Discourse and Common Sense: The Theory of Social Representations*. Houndsmills: Palgrave Macmillan.

Wagner, Wolfgang; Duveen, Gerard; Farr, Robert; Jovchelovitch, Sandra; Lorenzi-Cioldi, Fabio; Marková, Ivana; Rose, Diana (1999) Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology* p. 95-125

WWW [<http://fr.wikipedia.org/wiki/Prix>] viimane külastus 10.08.2010

WWW [<https://www.eestipank.ee>] viimane külastus 12.08.2010